

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

11. BIND NR. 1 · 1986

Staden Københavns kasse- og regnskabsvæsen 1814-1920

En oversigt og et forsøg på regnskabsregistrering

Af Henrik Didier Gautier

Denne artikel har et dobbelt formål. Dels at undersøge en vigtig side af det københavnske bystyre 1814-1920, nemlig kasse- og regnskabsvæsenet, dels at vise, hvordan man kan registrere et større og relativt nyt regnskabsmateriale. Henrik Didier Gautier er arkivar ved Københavns Stadsarkiv.

Efter at kommunens regnskab med bilag 1903-20 i 1969 var blevet ompakket og summarisk registreret i forbindelse med en kassation af driftsregnskaberne for visse år, lå kommunens regnskab 1858-1902 tilbage i uregistreret stand. Over dette er der nu udarbejdet en seddelregistratur benævnt »Kommunens Regnskab 1858-1902«, der er opstillet på stadsarkivets læsesal og til registratøren er udarbejdet en »oversigt og vejledning«. Da der ikke forelå en vejledning til regnskabsforholdene før 1858 og efter 1902, har det været nærliggende at udvide beskrivelsen til at omfatte perioden fra 1814, hvor der oprettedes en hovedkasse, og til 1920, som er det sidste år, hvorfra driftsregnskabsbilag bevarer.

Det nu registrerede materiale har altid været opfattet som en særlig arkivaliegruppe, hovedsageligt bestående af regnskabsbilag, som i tidens løb er afleveret til stadsarkivet fra revisionen eller institutionerne. Der har været en vis vaklen i betegnelserne: om den skulle benævnes Kommunens *regnskab* eller *regnskaber*, eventuelt *regnskabsbilag*. Her er entalsformen valgt som den mest overordnede, idet kommunens regnskab er betragtet som en enhed, hvortil der – under forskellige former til forskellig tid – har hørt under- eller delregnskaber og bilag. Frem til 1882, hvor regnskabet med visse undtagelser blev aflagt af hovedbogholderen, udgøres materialet af regnskabsbilag. Fra 1883 består det af regnskaber og bilag fra de forskellige institutioner.

Med vejledningen er det søgt at afhjælpe nogle af de problemer, brugerne vil have ved arbejdet med arkivet. Vanskelighederne udspringer bl.a. af, at kommunens regnskabsform og -principper er ændret flere gange i perioden 1814-1920. Regnskabsarkivaliernes form og henlæggelsesmåde har ligeledes

ændret sig i perioden, således at den arkivalske søgeproces ikke overalt er ens. Yderligere er der variationer mellem forskellige grene af den kommunale forvaltning i formen af regnskabsaflæggelse og henlæggelse af regnskabsarkivalierne. Og forholdene kompliceres af, at forandringerne på disse områder ikke er sket samtidigt¹⁾.

I det følgende gives først en oversigt over kasse- og regnskabsvæsenet 1814-1920, dernæst en redegørelse for den registratur, der nu foreligger, og endelig nogle eksempler på materialets art.

I. Københavns kasse- og regnskabsvæsen 1814-1920

Indledning

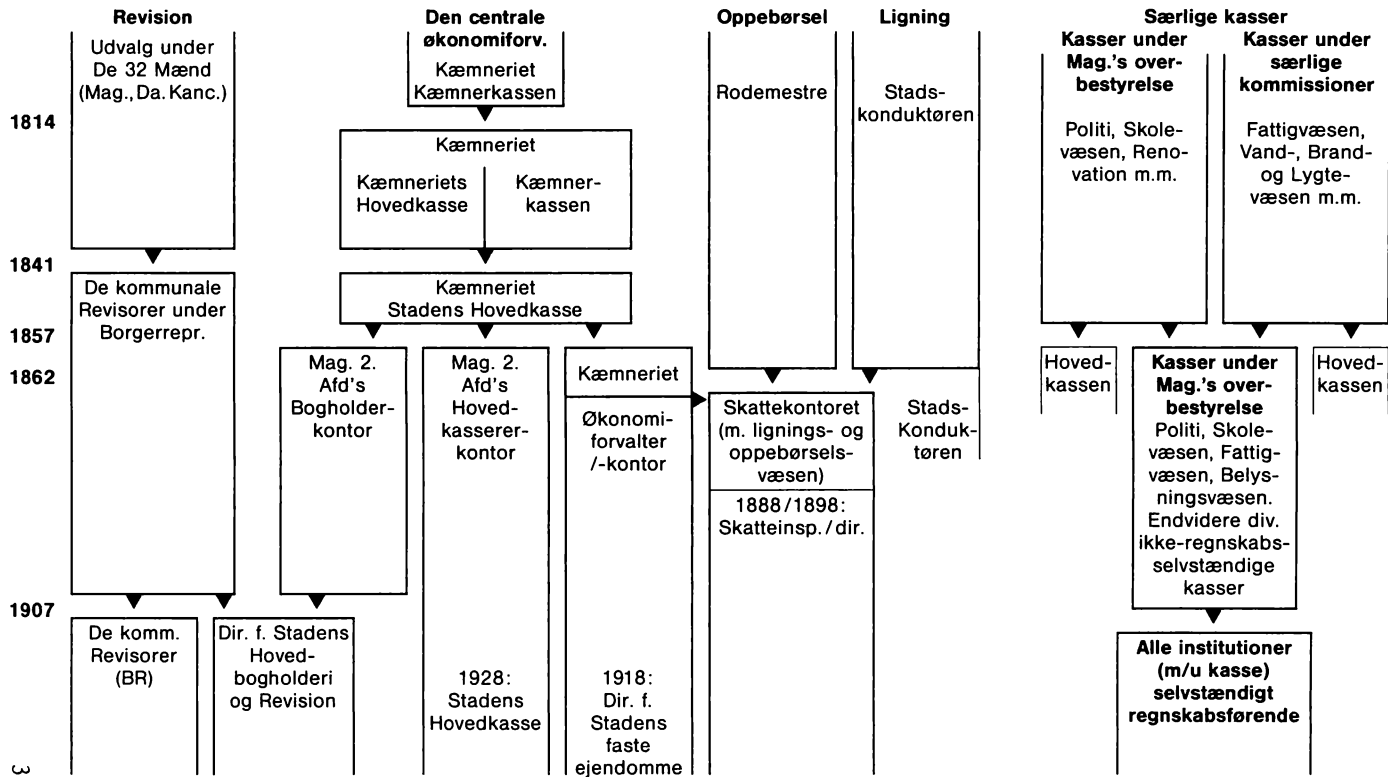
I det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede var overgangen mellem statslig og kommunal forvaltning i København flydende. Der var ikke noget skarpt skel mellem skatter og afgifter til staten og kommunen. Kompetencen til at udskrive almindelige skatter og afgifter lå hos kongen, og en del af stadens indtægter bestod af en andel af forskellige statslige skattepålæg, først og fremmest accisen. På lignende måde forvaltedes udgifterne for en del af selvstændige direktioner og kommissioner, hvori statens repræsentanter kunne have sæde. Der er dog ikke en sådan sammenhæng, at statslige repræsentanter altid deltog i forvaltningen af statsligt udskrevne midler.

Kasse- og regnskabsvæsenet i København var i 1814 opsplittet på en mængde autoriteter. Under bystyret sorterede Stadens kæmner og forskellige andre kasseforvaltere, men herudover fandtes de nævnte direktioner og kommissioner, der var mere eller mindre selvstændige i forhold til bystyret, og som havde selvstændigt kasse- og regnskabsvæsen. Kasse- og regnskabsvæsenet var desuden præget af det såkaldte »skuffesystem«, hvor der til hvert udgiftsformål var lagt en bestemt indtægt.

Udviklingen fra 1814 og frem til 1907 betegner en række forsøg på at centralisere kasse- og regnskabsvæsenet. I 1907 foretog man en vis decentralisering af regnskabsførelsen.

I 1814 oprettedes en hovedkasse, hvori visse midler samledes, og oppebørslen centraliseredes. I 1841 gjorde man tilløb til at udarbejde et samlet trykt regnskab for hele den kommunale aktivitet, men først med kommunalreformen i 1857 og skatteloven 1861 var forudsætningerne for en mere gennemgribende reform til stede. Ved kommunalreformen 4/3 1857 blev forvaltningen af de kommunale anliggender for første gang samlet under kommunens ansvar. I forbindelse med skatteloven af 19/2 1861 omlagdes administrationen,

Skematisk oversigt over kasse- og regnskabsforvaltningen i København ca. 1814-1920

og »skuffesystemet« afskaffedes stort set. Det var herefter muligt at udarbejde et samlet, trykt regnskab for hele den kommunale virksomhed.

Kommunens centrale regnskab – som først fra 1862 kan kaldes et hovedregnskab i egentlig forstand – benævnes 1815-57 Stadens Hovedkasses Regnskab, derefter er brugt betegnelsen Kommunens Regnskab. Der findes igennem hele perioden ført regnskaber for de enkelte institutioner. Fra 1883 er de inkorporeret som underregnskaber i Kommunens Regnskab. Fattigvæsenet og Belysningsvæsenet bevarede dog en vis særstilling, der har bevirket, at der i dag ikke er bevaret meget fra disse områder, ligesom helt særlige forhold gør sig gældende omkring legater, stiftelser, magistratskirkerne o.l.

Oversigt over forvaltningsorganerne

De oppebørsler, der blev foretaget af Magistraten, dels på egne, dels på kongens vegne, forvaltedes ved begyndelsen af det 19. årh., for så vidt angår kasseforvaltningen og regnskabsførelsen, af Stadens kærner og en række andre kasseforvaltere. Ved siden af kærnerkassen fandtes under Magistratens styre en række kasser med særlige formål: politikassen, vægterkassen, renovationskassen, brændemagasinet kasse o.s.v.. Derudover fandtes som nævnt en række forvaltningsområder under særlige direktioner og kommissioner med egne indtægter, kasse- og regnskabsvæsen. De vigtigste heraf var fattigvæsenet, vand-, brand- og lygtevæsenet, havnevæsenet, indkvarteringsvæsenet og senere, fra 1844, brolægning- og vejvæsenet. Ligningen og oppebørslen påhvilede Stadskonduktøren og rodemestrene. De forskellige kasser modtog hver for sig de dem tilkommende midler af rodemestrene.

I 1814 oprettedes under Kærneriet, men ved siden af kærnerkassen, en hovedkasse, benævnt Kærneriets Hovedkasse, hvortil alle indtægterne under Magistratens forvaltning skulle indbetales, og hvorfra de udbetaltes til alle de ovennævnte kasser. I 1841 skiftede Kærneriets Hovedkasse navn til Stadens Hovedkasse. Kærnerens overtilsyn med Hovedkassen afskaffedes 1857, og Hovedkassen ændrede betegnelse til Magistratens 2. afdelings Hovedkassererkontor, indtil den efter 1928 atter benævnes Stadens Hovedkasse. Hovedbogholderen blev 1858 chef for Magistratens 2. afdelings Bogholderkontor, der 1907 blev en del af Direktoratet for Stadens Hovedbogholderi og Revision.

Ved oprettelsen i 1862 af Skattekontoret samledes de lignings- og oppebørselsfunktioner, der hidtil havde ligget under Stadskonduktøren, Kærneren og Formanden for rodemestrene. Kærnerembedet var herefter reduceret til at forestå jord- og ejendomsforvaltningen og ændrede betegnelse til Økono-

miforvalteren, fra 1879 Økonomikontoret.

Ved kommunalreformen 1857 blev de områder, der havde været administreret af de ovennævnte direktioner og kommissioner inddraget under kommunalbestyrelsens myndighed. Det betød dog ikke, at de ophørte med at være selvstændigt kasseforvaltende eller regnskabsførende.

Revisionen af stadens regnskaber foretoges af et udvalg af De 32 Mænd og af Magistraten, hvorefter det decideredes i Danske Kancelli. Ved anordningen af 1/1 1840 om kommunalbestyrelsen i København (§39) blev revisionen overført til et lønnet udvalg under Borgerrepræsentationen, De kommunale Revisorer. Kun hvor der forelå »spørgsmål om ansvar«, skulle regnskaberne herefter indsendes til Kancelliet til »decision i egentlig forstand«. ²⁾ Ved lov af 4/3 1857 § 18 overgik decisionsretten fuldt til Borgerrepræsentationen. I 1907 indførtes en administrativ revision under Direktoratet for Stadens Hovedbogholderi og Revision.

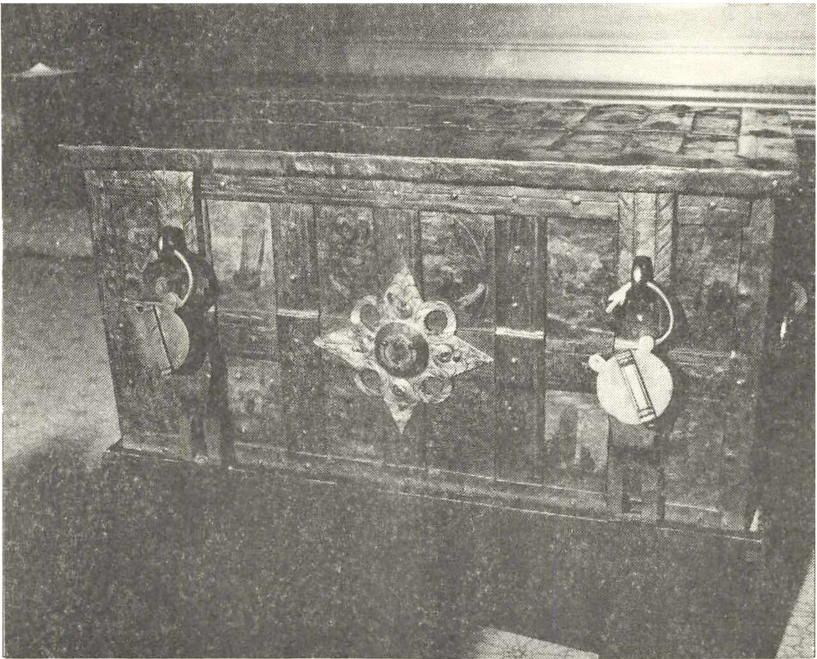
Reformen 1814

Kæmnerkassen var bystyrets centrale kasse og en egentlig kommunal kasse. Kæmnerkassen var dog ikke i egentlig forstand hovedkasse, og dens regnskab ikke et hovedregnskab, hvori underliggende kassers indtægter og udgifter figurerede.

Af kæmnerkassen betaltes først og fremmest lønninger til magistrat og embedsmænd, politiet og borgervæbningen, desuden omkostninger ved stadens bygninger, ejendomme og forskellige anlæg samt renter af lån. Til udgifternes dækning modtog den indtægten af næringsskatten og en række afgifter og gebyrer, især borgerskabspenge, accise og borgervæbningsskat, desuden jordskyld og jordleje og en del af indtægterne af Bidstrup Gods³⁾.

Som det vil ses, var det københavnske kasse- og regnskabsvæsen præget af det såkaldte »skuffesystem«, hvor der til hvert udgiftsformåls bestridelse var lagt en bestemt indtægt. Det gælder ikke blot de nævnte selvstændige kasser, men også kæmnerkassen, af hvis indtægter visse var bestemt til særlige udgiftsformål. Det økonomiske formål med skuffesystemet var at skabe overblik og balance på hvert fond. Problemet var imidlertid vanskeligheden ved at skabe et samlet overblik, så meget mere som de forskellige kasser kunne udligne deres over- eller underskud ved indbyrdes lån.

Ved reformen i 1814, reskript af 31/5 1814 om Staden Københavns økonomiske forfatning, bibeholdt man grundprincippet i skuffesystemet, der var så nøje knyttet til hele stadens administrative opbygning og skatte- og afgiftssystem. Men man søgte at forbedre overblikket ved en forenkling og centralise-

Penge- eller dokumentkiste. Der er rundt om på Københavns Rådhus bevaret 11 sådanne kister, og i Bymuseet findes yderligere nogle, som stammer fra råd- og domhuset eller nogle af de mange institutioner med tilknytning til bystyret. Den afbildede kiste findes i dag i Borgerrepræsentationens mødesal, hvor den udpeges som byens pengekasse. Den har stået på det gamle rådhus, men dens oprindelige tilhør er uvist. Foto Ole Krog, Københavns Bymuseum.

ring af kasse- og regnskabsvæsenet, først og fremmest ved indretningen af en hovedkasse, kaldet Kæmneriets Hovedkasse, hvorigennem alle midler skulle passere. Noget samlet regnskab for kommunens aktivitet blev der dog ikke tale om, for de nævnte direktioner og kommissioner forblev selvstændige, og selv om deres indtægter passerede hovedkassen og figurerer i dennes hovedbog, førtes de ikke ind under hovedkassens regnskab.

Den nye hovedkasse, hvorved der blev ansat en kasserer og en bogholder, kom til at sortere under Kæmneren. Dens indtægter kom til at bestå af kæmnerkassens hidtidige samt indtægterne fra to kommissioner, der samtidig blev henlagt under Magistraten, nemlig »Kommissionen for Bidstrup Gods' administration« og »Kommissionen for de fonds, der er henlagt til at betale de til gadernes udvidelse afkøbte grunde«.

Fra Hovedkassen skulle ske udbetaling til forskellige økonomiske formål, som hver skulle have deres konto i en ny hovedbog. De myndigheder, der forvaltede særskilte kasser, kunne ved rekvisition få de dem tilkommende beløb udbetalt fra Hovedkassen, uanset om der var restancer i de tilsvarende indkomster, idet restancer avanceredes af stadens kasse. Disse kasseforvaltere skulle være Kæmneren behjælpelig med udarbejdelsen af mandtaller og repartitioner vedrørende skatter og afgifter til deres respektive kassers formål, men de blev fritaget for medvirken ved indkasseringsen af dem. Alle skattebilletter skulle herefter udfærdiges af Kæmneren, og opkrævningen skulle ske kvartalvis ved rodemestrene for alle byskatter under eet. Tilsvarende skulle ske med de kongelige skatter.

Hovedkassens midler indrettedes i en ordinær og en ekstraordinær fond. I den ordinære fond indgik stadens ordinære og bestemte indtægter, og heraf skulle de ordinære udgifter afholdes. Den ordinære fond fik indtægterne af byens ejendomme og jorder og forskellige afgifter og gebyrer samt af næringsskatten. Denne skulle udskrives, så den indbragte, hvad der manglede i at skabe balance mellem de øvrige indtægter og de forventede udgifter, jfr. anordn. 12/4 1812 §4. Af fonden dækkedes udgifterne til den almindelige administration, skolevæsen og politi og til 1844 vejvæsenet. I den ekstraordinære fond skulle indgå de to nævnte kommissioners beholdninger, afgift ved ejerskifte af udenbys jorder, arvingløse kapitaler og tiendepenge. Heraf skulle afholdes ekstraordinære og uforudsete udgifter og betales kæmnerkassens gæld m.v.. Når gældsposterne var betalt, forudsås det, at overskuddet skulle lægges til den ordinære fond, hvorved næringsskatten skulle kunne lettes, men herom skulle indhentes kongelig resolution. Den ekstraordinære fond kan betragtes som forløber for det senere kapitalbudget.

En del af de nævnte udgiftsformål afholdtes over kæmnerkassen, der altså nu fik sine midler udbetalt fra Hovedkassen. Da kæmnerkassens gæld til Nationalbanken og visse anlægsudgifter betaltes via kæmnerkassen, blev også dennes regnskab fra 1815 delt i en ordinær og en ekstraordinær fond.

Indtægts- og udgiftsordrer på Hovedkassen udstedtes af Magistraten og vedlagdes regnskabet som bilag⁴⁾. Som bilag kan foruden ordrene ligge regninger, mandtaller og fortegnelser m.v..

Reformen 1841

Der skete fra 1. januar 1841 visse ændringer i Stadens kasse- og regnskabsvæsen, dels som følge af anordningen af 1/1 1840 om kommunalbestyrelsen i

København (§40), dels som følge af Borgerrepræsentationens vedtagelse 11/1 1841⁵⁾. Ændringerne omfattede bl.a. følgende:

1. Hovedkassen ændrede betegnelse fra Kæmneriets til Stadens Hovedkasse. Men der skete ingen ændring af Hovedkassens placering i det administrative hierarki under Kæmnerens overopsyn. Navneforandringen skulle antagelig udtrykke intentionen i Borgerrepræsentationens vedtagelse 11/1 1841, at staden kun skulle have een kasse og eet bogholderi. Nogen sådan helt konsekvent centralisering blev dog ikke ført ud i livet. Kæmnerkassen blev nedlagt, men i øvrigt vedblev de ovennævnte specielle kasser at bestå. Deres kasse-regnskaber skulle imidlertid herefter indsendes til hovedbogholderen til kontering i dennes hovedbog.
2. Der indførtes dobbelt bogholderi. Hovedbogen deltes i en bog over »de vedvarende konti«, som er hovedbestanddelen af kommunens regnskab, og en bihovedbog over »de løbende konti«, hvis saldoer overførtes til de vedvarende konti.
3. Bogholderens regnskab, som forelagdes revisionen, skulle bestå af hovedbog og journal, bilagt kasserens kassebog og bilag (indtægts- og udgiftsordrer med kvitteringer m.v.).
4. Under hovedregnskabet inddroges regnskaberne for Kæmneren, Det brockske Legat, Justerkammeret og Bidstrup Gods. Andre legater og stiftelser forblev udenfor hovedregnskabet. De kongelige skatter skulle stadig samles i Hovedkassen, men der skulle indrettes særlige bøger for dem (hovedbog og journal), hvilket ses gennemført fra 1/4 1843.
5. Der skulle udgives et trykt regnskab. Det tidligere håndskrevne regnskab for Hovedkassen forsvinder hermed. Revisionens kvittering findes herefter på et eksemplar af det trykte regnskab. Det trykte regnskab omfatter foruden »Generalregnskabet« også ekstrakter af de enkelte »branchers« specialregnskaber. I »generalregnskabet« opføres »de forskellige skattebranchers konto« (brandskatten, fattigskatten etc.), men kun disse kassers transaktioner med Hovedkassen føres ind som indtægt eller udgift på »generalregnskabet«. Alle kassers regnskaber (undtagen fattigkassens, hvis regnskab offentliggjordes særskilt) figurerer således i det trykte regnskab. Men om eet, samlet regnskab blev der altså ikke tale: »skuffesystemet« og balancen på de enkelte kassers og udgiftsformåls regnskaber stod stadig i centrum – også på de områder, som lå under Hovedkassen.

10/4 1843 nedsattes en kommission angående kæmneriet, der bl.a. foreslog, at kæmnerens tilsyn med Hovedkassen afskaffedes, men der skete dog ingen ændring heri før 1858⁶⁾. Ved kgl. resolution af 4/12 1844 foretoges visse ændringer ved den ekstraordinære fond.

Kommunalreformen 1857

Ved kommunalreformen af 4/3 1857 blev forvaltningen af de fleste kommunale anliggender for første gang samlet under kommunalbestyrelsens ansvar.

Ved vedtægten af 30/12 1857 ophørte Kæmnerens overtilsyn med kasse- og regnskabsvæsenet. Hovedkassereren og hovedbogholderen blev direkte underordnet borgmesteren for Magistratens 2. afdeling under benævnelserne Magistratens 2. afdeling's Hovedkassererkontor og Bogholderkontor. Udfærdigelsen af budget og det offentlige regnskab blev henlagt under Overpræsidentens sekretariat. Udarbejdelsen af regnskabet blev dog foretaget af hovedbogholderens kontor.

Opstillingen af de trykte regnskaber 1858-61 afspejler forandringerne i kommunalstyret og bestræbelserne på at nå frem til en klarere regnskabsførelse⁷⁾, men først i 1862 gennemførtes en mere indgribende reform. En bestræbelse på at sondre mellem kapital- og driftsregnskab kommer til udtryk allerede fra 1860 i hovedbogens opdeling i en litra A vedrørende kapital-, versur-, deposita- og statusregnskaberne og en litra B vedrørende budget- eller driftsregnskabsposterne. 1877 udskiltes versur- og depositakontiene i en hovedbog C.

Reformerne 1861-62

Den politisk-administrative forandring 1857 åbnede for ændringer i skattesystemet og regnskabsvæsenet, som førte til »skuffesystemets« afskaffelse eller rettere betydelige reduktion i 1862 og en ændring i det trykte regnskabsopstilling⁸⁾.

Grundlaget for ændringen var loven af 19/2 1861 om omordning af de kommunale skatter i København. Ved denne blev en del ældre skatter sammenlagt, og der indførtes en indkomstskat, som skulle anvendes til dækning af forskellen mellem kommunens samlede udgifter og øvrige indtægter, altså ikke som næringsskatten tidligere blot mellem den ordinære fonds udgifter og indtægter. Sondringen mellem den ordinære og ekstraordinære fond ophævedes. Regnskabet deltes i et løbende regnskab og et kapitalregnskab, men nogen klar og konsekvent adskillelse af drifts- og kapitalregnskab blev dog ikke gennemført⁹⁾.

Det trykte regnskab blev endvidere opstillet efter såkaldte »Bilag«, d.v.s. delregnskaber over forskellige forvaltnings- og sagområder.

Det hovedregnskab med dokumentation, som aflagdes af hovedbogholderen, og som var grundlag for udarbejdelsen af det trykte regnskab og den egentlige genstand for revisionens arbejde, bestod som hidtil af hovedbogholderiets bøger og bilag.

Enkelte administrationsgrene aflagde særlige regnskaber, der indgik som underregnskaber til Hovedkassens regnskab, nemlig Fattigvæsenet, Skolevæsenet, Politiet, Gasværkerne, Justerkammeret, Bidstrup Gods og Skove, Thorvaldsens Museum; som selvstændige underregnskaber indgik tillige regnskaber over afgifterne ved Bygningskommissionen, Stadskonduktøren og Magistratens 1. afdeling.

Det skal også nævnes, at andre institutioner, f.eks. hospitalerne, Sindsygeanstalten og Sundhedskommissionen, til internt brug og til deres beretninger udarbejdede regnskabsoversigter, som også revisionen betjente sig af i sit arbejde¹⁰. Baggrunden herfor må søges i behovene for at kunne skaffe sig overblik på et niveau, som den centrale bogføring alene dårligt tillod; de senere reformer i 1882 udsprang bl.a. af dette forhold. Disse regnskabsoversigter til internt brug synes ikke bevaret.

I regnskabsaflæggelsen skete en væsentlig forandring i 1882, jfr. nedenfor, men selve regnskabsprincipperne forblev i grundtrækkene uændrede til 1903/04. Nogle særlige træk og uklarheder af mere generel art skal nævnes.

Der er som nævnt ingen klar adskillelse mellem kapital- og driftsregnskab. Det gælder f.eks. henlæggelser til fornyelsesfondene (gasværkernes, elektricitetsværkernes 1896 ff og slagtehusenes 1888 ff) og afdrag på stadens gæld; endvidere fandtes der på driftsbudgettets bilag »Forskellige udgifter« fast en post for tilskud til nye skolebygninger. Yderligere kunne posteringsmåden svinge fra år til år: en række udgifter, der tidligere var afholdt ved lån, posteredes midt i 80'erne på driftsbudgettet, fordi dette på den tid var meget gunstigt.

Renteudgifterne opførtes kun særskilt for de indtægtsgivende aktivers vedkommende. Statstilskuddene blev normalt fradraget de respektive udgiftsposter, men tilskuddet til alderdomsunderstøttelse er dog anført særskilt under »Forskellige indtægter«. Der kan, bag disse forskellige posteringsmåder have ligget politiske interesser i at få udgifterne til at tage sig mindre eller større ud.

Ved opgørelsen af status, blev de aktiver, der ansås for uproduktive, kun medtaget »indenfor linjen«; det gjaldt gruppen »ejendomme som tjene til fyldestgørelse af kommunale øjemed«, såsom skoler, hospitaler og rådhus.

Egentlige afskrivninger på aktiver foretoges ikke, uden i form af afdragelsen af lån.

Reformen 1882

Ved et »foreløbigt regulativ« af 11/12 1882 om aflæggelsen af Københavns kommunale regnskaber skete betydelige ændringer i den måde, hvorpå regn-

Borgmester Borup i sit kontor på Råd- og domhuset på Nytorv. L. Borup var borgmester for magistratens 2. afdeling (finanser og ejendomme, hospitals- og sundhedsvæsen) 1883-1903. Gengivet efter F. Hendriksen (udg.): Københavns Raadhus, opført 1893-1905. Kbh. 1908 s. 13.

skabet blev aflagt, men ingen egentlige ændringer i regnskabsprincipperne¹¹⁾.

Hensigten med regnskabsregulativet var at forbedre den kritiske revision ved at give regnskaberne for budgettets forskellige konti en mere overskuelig form. Det hidtidige regnskab bestod af posteringer i Hovedbogholderiets hovedbog i henhold til de poster i budgettet, på hvilke indtægter og udgifter var anvist. Som ovenfor nævnt blev der kun for nogle enkelte områder aflagt samlede regnskaber. Det bestemtes nu, at der skulle aflægges specialregnskaber for hver administration, svarende til opdelingen af budgettet, uanset om der ved institutionen fandtes en særlig kasseforvaltning. For visse småområder udarbejdedes disse specialregnskaber dog af Hovedbogholderiet. Hvor forholdene talte for det, blev der endvidere åbnet mulighed for, at regnskabsaflæggeren i stedet for et specialregnskab kunne indsende sin hovedbog ledsaget af en regnskabsoversigt. Det har været benyttet i en del tilfælde, især hvor regnskabet ellers ville blive meget detaljeret, f.eks. ved hospitalerne og de tekniske forvaltninger. Det præciseredes, at regnskaberne skulle vedlæg-

ges de til revisionen nødvendige forklaringer og statistikker m.v.; heri var der i og for sig ikke noget nyt, men med den forbedrede kritiske revision er omfanget heraf muligvis øget, og overleveringen er blevet mere sikker med den ændrede aflæggelse og henlæggelse af regnskaberne, således at der i dag er bevaret mere materiale af denne art fra tiden efter 1882 end fra tiden før.

Hovedkassen skulle fortsat udarbejde »hovedregnskabet«, d.v.s. det trykte regnskab bestående af budgetregnskabet, kapitalregnskabet og versur- og depositaregnskabet.

Da bilagene til regnskabet lå ved Hovedkassen, ved anvisningsordrerne til denne, bestemtes det, at Hovedkassen skulle foretage dokumentationen af specialregnskaberne, for så vidt den udgjordes af ind- og udbetalinger ved Hovedkassen; den løbenummerering, der i en del tilfælde er foretaget på bilag og i specialregnskaberne – gerne med blå blyant – er altså foretaget i Hovedkassen.

Reformen 1904/05

Fra budgettet 1905/1906, men med virkning også fra regnskabet for 1904/05 gennemførtes to ændringer i regnskabsprincipperne¹²).

For det første søgte man at tilvejebringe et bruttoregnskab, bl.a. ved at statstilskuddene til forskellige områder overførtes fra disse udgiftsbilag til »Forskellige indtægter« (1934/35 gik man tilbage til at postere dem som refusioner på de forskellige udgiftsbilag), og ved at forskellige afgifter, som hidtil havde været ført til indtægt på forskellige udgiftsbilag, f.eks. klosetafgiften under Vej- og kloakvæsenet, nu blev indtægtsført på skatte- og afgiftsbilaget.

For det andet tog man det principielt vigtige skridt at oprette en afskrivningskonto. I 1904/05 skete dog blot det, at Bilaget »Afdrag på gæld« ændrede navn til »Afskrivningskonto«, og at der hertil overførtes det, der hidtil havde været henlagt til udvidelses- og fornyelsesfondene og fradraget i Gas- og Elværkernes og Kvægtorvet og Slagtehallernes overskud. Kontoen rummede fortsat afdrag på gæld, idet afdrag på gæld opfattedes som lig med afskrivning på en (ubestemt) gruppe af kommunens ejendomme.

Fra 1910/11 indrettedes imidlertid en årlig procentvis afskrivning beregnet efter aktivernes levetid. Enhver udgift, der afholdtes af kommunens kapitalformue, skulle opføres på status og tilbagebetales ved henlæggelser – afskrivninger – fra det løbende regnskab. Afskrivningerne på status skulle foretages direkte på de pågældende aktivposter, og de beløb, der skulle afskrives på driftsregnskabet, skulle føres til udgift på afskrivningskontoen (Bilag 24); dog skulle afskrivningerne på Belysningsvæsenets værker, Torve- og Slagte-

hallerne og Bade- og Nødtørftsanstalterne føres til udgift på de respektive institutioners Bilag. (Fra 1920/21 udgiftsføres afskrivningerne på alle ejendomme på de respektive institutioners Bilag).

Yderligere indførtes i regnskabet en vinden- og tabskonto, som redegjorde for indtægter og udgifter i årets løb, til hvilke der ikke svarede ækvivalerende afståelser eller erhvervelser af aktiver, f.eks. gevinst ved salg af ejendomme eller tab på udestående fordringer.

Herefter var hovedregnskabet delt i et budgetregnskab, regnskab over vinden- og tabskonto, en kapitalkonto og et statusregnskab. Det tidligere selvstændige regnskab over versurer og deposita indgik i statusregnskabet under kontiene diverse debitorer og kreditorer samt deponerede kapitaler. Specifikationen over budgetbilaget Udgifter ved afholdt lån og forbrug af kapitaler, altså anlægsbudgettet, overførtes ligeledes til Bilag til status.

Regnskabsregulativet 1907¹³⁾

Bag udsendelsen af regulativet lå ønsket om at forenkle forretningsgangen. Det, der især blev betragtet som unødigt omstændeligt og uden virkelig kontrolmæssig betydning, var, at alle indtægts- og udgiftsordrer på Hovedkassen skulle passere borgmesteren for Magistratens 2. afdeling, bilagt samtlige regninger. For at indskrænke antallet af ekspeditioner var man kommet ind på at opsamle et større antal regninger, hvilket naturligvis yderligere virkede sinkende.

Det centrale overblik over finanserne, som ved tidligere reformer havde været ledetråden, blev desuden ikke fuldt opfyldt, fordi Magistratens 3. afdeling, Belysningsvæsenet, Politiet og til dels Skolevæsenet var helt selvstændigt regnskabsførende.

Fremtidigt skulle de enkelte administrationschefer være berettigede til at udstede indtægts- og udgiftsordrer på Hovedkassen. Til at varetage kontrollen indførtes en administrativ revision, som administrativt blev lagt sammen med Hovedbogholderiet i Direktoratet for Stadens Hovedbogholderi og Revision.

Ved det nye regnskabsregulativ tilstræbte man en decentralisering af regnskabsvæsenet og en centralisering af kassevæsenet. Tanken var, at Hovedkassen skulle virke som en bank for de mange kommunale institutioner, der hver for sig kunne betragtes som selvstændige forretninger, der selv førte et fuldstændigt regnskab over deres indtægter og udgifter og udstedte anvisninger på Hovedkassen for de indtægter og udgifter, de ikke selv kunne modtage eller afholde.

Hovedkassen i det nye rådhus. Bagest bag gitteret er indmurede bokse. Gengivet efter F. Henriksen (udg.): Københavns Raadhus, opført 1893-1905. Kbb. 1908 s. 163.

De enkelte institutioner skulle altså være selvstændigt regnskabsførende. De skulle føre en anvisningsbog over alle anvisninger på Hovedkassen og en kassebog, hvis de havde egen kasse. De skulle ved månedlige indberetninger til Hovedbogholderiet underrette dette om dispositionerne på de enkelte budgetkonti og ved regnskabsårets afslutning aflægge et detailleret og dokumenteret regnskab for hver budgetkonto, hvorover de i årets løb havde disponeret. Regninger og anden dokumentation blev således i institutionen.

Hovedbogholderiets særlige opgaver blev herefter at føre regnskab med de enkelte institutioners anvisninger på Hovedkassen, at føre et summarisk regnskab over samtlige budgetbilag på grundlag af månedsideberetningerne og at føre statusregnskabet.

Vedrørende kapitalregnskabet bestemtes, at der for arbejder, hvortil udgiften afholdtes af kapitalformuen, hvis det strakte sig over flere år, skulle aflægges et samlet regnskab for den kommunale revision og ikke som hidtil årlige; for den administrative revision skulle dog løbende aflægges regnskab¹⁴). Det

skal bemærkes, at man allerede længe i vidt omfang havde praktiseret at udarbejde regnskabsoversigter ved afslutningen af anlægsarbejder.

II. Om at registrere regnskaber

Registrering af regnskabsarkivalier adskiller sig vist principielt ikke fra registrering af andre arkivalier. Men de har nok traditionelt haft en lavere prioritet i arkiverne, og problemerne ved registrering stiller sig på et par punkter på en særlig måde, nemlig dels ved de særlige forståelsesproblemer, der kan knytte sig til læsningen af regnskaber, dels med hensyn til proveniensspørgsmålet.

Man kan diskutere en række proveniensproblemer i forbindelse med registrering af regnskabsarkivalier, men løsningen heraf har været og bliver i høj grad praktisk bestemt, og vanskeligheden består først og fremmest i at gennemføre en ensartet praksis i registreringer. Den fra gammel tid foretrukne praksis i Københavns Stadsarkiv, som andre steder, har været at registrere regnskaber i særlige regnskabsregistraturer, og det er nok et hensigtsmæssigt princip. Men princippet har ikke været uden, af og til både principielt og praktisk rimelige, afvigelser, og det er det problematiske, fordi det hæmmer overskueligheden.

Proveniensproblemet kan stille sig på flere måder, men grundlæggende: skal det reviderede regnskab henføres til revisionen eller institutionerne. Eksemplet Københavns Kommunes regnskaber 1858-1902 vil illustrere de mange, i og for sig rigtige proveniensbestemmelser, der kan foretages af regnskabsmateriale, og dermed også sandsynligheden for at registreringen vil blive foretaget snart på en, snart på en anden måde. Revisionen i København kunne være Den kommunale Revision under Borgerrepræsentationen, men fra 1907 tillige revisionsdirektoratet under finansborgmesteren. Visse halvkommunale institutioners regnskaber kan være revideret i en magistratsafdeling – og i øvrigt ligge i dennes arkiv. Den regnskabsaflæggende institution behøver ikke være den, regnskabet vedrører, og flere institutioners regnskaber kan være aflagt samlet. Fra ældre tid er det kendt, at een person kunne aflægge flere forskellige regnskaber på en sådan måde, at det i dag kan være problematisk at skille dem ad. I København er det til 1882 hovedbogholderen, der aflægger stadens regnskab, men ved reformer i 1882 og 1907 blev ansvaret for regnskabsaflæggelsen gradvis overført til institutionerne, således at hovedbogholderiet i hovedsagen blev ansvarligt for kapital- og statusregnskab. Dette kan naturligvis så betragtes som hovedregnskabet, hvortil drifts-

regnskaberne er bilag, og det kunne således forsvares at betragte hovedbogholderiet som proveniensen.

Såvel forvaltningen og revisionen som rådstuearkivet har fra begyndelsen betragtet kommunens regnskab og bilagene hertil som en særlig arkivalie-gruppe, og denne omstændighed kan naturligvis her legitimere den løsning, der er valgt til at omgå proveniensproblemet, nemlig at betragte det som et særligt arkivfond under den oprindeligt brugte betegnelse »Kommunens regnskab«. Løsningen er imidlertid også den eneste praktiske.

Bogholderimaterialet hører naturligt hjemme i den institution, der har skabt det, også hvor det som her i mange tilfælde er indgang til bilagene. Men der er en grå kategori af forskelligt regnskabsmateriale, som man kan finde henlagt og registreret forskelligt. Det kan være inventarieregnskaber, personaleoversigter, mandtaller, ejendomsfortegnelser o.a., som har været medsendt regnskabet og måske, måske ikke er returneret til institutionen, måske er henlagt særskilt ved regnskaberne, måske ligger blandt bilagene. Som hovedregel er den forefundne orden bibeholdt, men i en del tilfælde hvor et institutionsarkiv rummede rækker af et sådant materiale er der dog ændret på samtidens omskiftelige henlæggelsesform. I vejledningen til registraturen er der generelt og i en del konkrete tilfælde gjort opmærksom på forholdet.

Den virkelige vanskelighed ved registrering af regnskabsarkivalier – såvel som af andre arkivalier – består imidlertid næppe i proveniensbestemmelsen, men i beskrivelsen iøvrigt af arkivalierne. Hovedsigtet ved en registrering må, foruden den rene, formelle inventering af arkivet være at nærme sig en bestemmelse af arkivaliernes indhold og give en nøgle til deres anvendelse. Heri er selve bestemmelsen af proveniensforholdene utvivlsomt normalt det grundlæggende, men det vil i mange tilfælde være en minimalløsning. Beskrivelsen af ressort, forretningsgange og arkivdannelse i en indledning til registraturen bliver derfor et vigtigt instrument til at åbne arkivet. Behovene herfor, og mulighederne, varierer selvsagt fra arkiv til arkiv. Men nyere arkivfonds ofte umanerlige omfang og den relativt større klarhed i henlæggelsesmåde og overlevering gør det nødvendigt og muligt at samle vejledningsstoffet i indledningen. Dette gør det også muligt at uddybe vejledningen. Men hvordan, og hvor langt skal man gå? Når det gælder regnskabsarkivalier, stilles man overfor problemet i form af skiftende og langt fra altid let gennemskuelige regnskabsprincipper. Hører det med til arkivernes registreringsopgave at beskæftige sig hermed?

Enhver der har arbejdet med forskning i regnskabsarkivalier ved, at det ofte er yderst kompliceret at læse dem rigtigt. Rentemesterregnskaberne er et klassisk eksempel, der har givet anledning til en hel litteratur. Rundt om i den hi-

storiske litteratur findes adskillige analyser af regnskaber, enkelte regnskabsgrupper er belyst i særlige artikler, og f.eks. har Jens Engberg i Dansk finanshistorie i 1640'erne analyseret en periodes vigtigste regnskaber, overvejende de centrale. I arkivernes, ofte aldrende, regnskabsregistraturer er der derimod sjældent megen vejledning at hente.

Det ville næppe være hverken rigtigt eller hensigtsmæssigt, om arkiverne påtog sig alt for vidtgående opgaver i denne henseende – selvom det jo ubestrideligt har noget med den tilgængeliggørelse af materialet at gøre, som må være en af arkivernes opgaver. De forhåndenværende ressourcer, herunder arkivarernes viden om regnskabsvæsen, sætter deres grænser. Men man kunne måske komme lidt længere end hidtil almindeligt ved regnskabsregistreringer.

Denne lille opsats er ikke et forsøg på at formulere en speciel model for regnskabsregistrering, men en præsentation af den løsning, der er valgt ved registreringen af Københavns kommunes regnskab 1858-1902.

Det meget enkle udgangspunkt for registreringen var, at den skulle tilvejebringe en registratur, hvorefter arkivalierne kunne bestilles og fremtages, og en vejledning, der muliggjorde deres anvendelse.

Selve registraturen – på sedler – har karakter af et inventarium og må læses sammen med kommunens trykte regnskab og vejledningen. Hver pakkes indhold er specificeret således, at der anføres regnskaber, antegnelser, bilag (ydernumre) samt særligt henlagte arkivalier såsom inventarier, byggeregnskaber o.l.; tegninger er anført i registraturen såvel som i stadsarkivets kort- og tegningssamling. På de fanekort, der deler registraturen i underafsnit, er summarisk anført indgangene til de pågældende regnskabsbilag og eventuelt henvisninger til uddybende omtale i vejledningen. For at lette ekspeditionen er arkivet løbenummereret.

Vejledningen er opbygget i to dele: første del er den ovenfor i let bearbejdet form gengivne *oversigt* over kommunens regnskabsvæsen 1814-1920 med en kort redegørelse for de regnskabsforvaltende organer, begrebet »Kommunens Regnskab« og en udredning af kasse- og regnskabsvæsenet 1814-1920. Her beskrives bl.a. fremvæksten af et for hele den kommunale administration samlet regnskab, og der søges givet en bestemmelse af regnskabsprincipperne til forskellig tid. Andel del er en *vejledning* til registraturen over kommunens regnskab 1858-1902 og indeholder en vejledning i arkivdannelsen i forskellige perioder og ved forskellige forvaltningsgrene, herunder også en beskrivelse af indgange til regnskaber og bilag. I en del tilfælde uddybes endvidere den summariske beskrivelse af arkivalierne i seddelregistraturen. Afnittet er opdelt i en generel del og en del vedrørende enkelte forvaltnings-

grene¹⁵). At give en for alle perioder og forvaltningsområder ensartet, endsi-
ge udtømmende redegørelse for indhold og ordning er selvsagt umulig, men
der er tilstræbt en ensartethed og en balance mellem på den ene side det ge-
nerelle, dog ikke summariske, og på den anden det detaillerede og tilfældige.

Ved udarbejdelsen af vejledningen er der søgt taget højde for, at ikke en-
hver bruger har trang til at læse lange indledninger. Det er derfor gennem en
udførlig indholdsfortegnelse gjort muligt at lede sig frem til det eller de
umiddelbart relevante afsnit i vejledningen, og dennes enkelte afsnit er søgt
udformet således, at de kan læses hver for sig. Nogle gentagelser bliver på
denne måde uundgåelige, men da aspekter og uddybningsgrad varierer, er
ulempen herved ikke så stor.

I tilknytning til vejledningen er udarbejdet en skematisk oversigt over
regnskaber 1814-1920 og deres registrering i stadsarkivet, herunder altså de
regnskaber og det bogholderimateriale, der falder udenfor »Kommunens
Regnskab«.

Muligheden for at fremstille en form for sagregistrering af regnskabsmate-
rialet blev overvejet på et tidligt stadium af arbejdet, men atter opgivet. Ge-
nerelt tror jeg, at en meget nyttig og relativt enkel vejledning ofte vil kunne
gives i form af en oversigt over gennemgående eller typiske regnskabsposter,
enten i form af et type-regnskab eller et alfabetisk register over kontobeteg-
nelser. Mere vidtgående former for sagregistrering vil næppe normalt være
praktisabel. I det foreliggende tilfælde kunne en form for saglig oversigt være
udarbejdet på grundlag af kommunens trykte regnskab, men selv dette ville
være blevet en ganske omfattende affære, fordi regnskabet er meget stort og
ændres flere gange.

III. Eksempler på regnskabsmateriale og vejledning hertil.

Til afslutning skal fremdrages eksempler fra regnskaberne fra nogle enkelte
administrationsområder for så vidt muligt at anskueliggøre materialet. Det
kan selvsagt kun gøres yderst spredt. Først skal dog gives et enkelt eksempel
på den vejledning, der i registraturen er givet til de enkelte forvaltningsområ-
ders regnskaber.

Hovedkassen.

Almindeligt:

Kommunens trykte regnskab 1858-1882 udarbejdedes på grundlag af Hoved-
bogholderiets bøger, og kommunens egentlige regnskab, som blev genstand

for revisionens arbejde, udgjordes således af Hovedkassens og Hovedbogholderiets regnskabsbøger og -bilag. Bilagene ligger altså som bilag til Hovedkassens bøger. Arkivfondet »Kommunens Regnskab 1858-1902« omfatter således for årene 1858-1902 alene regnskabsbilagene, foruden diverse andet materiale til dokumentation. De tilhørende regnskabsbøger skal søges under Hovedkassen og Hovedbogholderiet (Reg. 1970).

Fra 1883 udarbejdede de forskellige administrationsgrene imidlertid hver især regnskaber for deres respektive budgetkonti; i visse tilfælde er disse regnskaber dog udarbejdet i Hovedbogholderiet. Det trykte regnskab blev udfærdiget på grundlag af disse special- og underregnskaber. Regnskabsbilagene er fortsat indtægts-, udgifts- og posteringsordrer til Hovedkassen, men de ligger nu som bilag til de forskellige delregnskaber. Arkivfondet »Kommunens Regnskab 1858-1902« rummer således i perioden efter 1883 såvel regnskaber som bilag m.v.. I en del tilfælde udarbejdede institutionerne ikke detaljerede regnskaber, men indleverede deres hoved- og kassebøger ledsaget af en regnskabsoversigt; disse regnskabsbøger skal normalt søges under institutionen i Reg. 1970.

En mere udførlig gennemgang af regnskabsaflæggelsen findes i registraturrens afsnit 4, og de enkelte administrationsområders særlige forhold omtales i registraturrens afsnit 7.2 ff.

Perioden 1858-82:

Bilagene til kommunens regnskab er i perioden 1858-82 henlagt dels som bilag til Hovedbogholderiets hovedbog (folionumre) 1859-69, dels som bilag til journalen (journalnumre) 1870-82. Henlæggelsesformen betyder, at alle bilag vedrørende en konto i perioden 1859-69 ligger samlede, medens de 1870-82 ligger spredt over en løbenummerrække på flere tusinde numre. Bilagene søges i denne periode lettest gennem hovedbogen, hvorfra der henvises til folio i journalen, hvor man vil finde journalnummeret; bemærk, at dette står skrevet inde i tekstkolonnen. Hovedbogen er forsynet med registre ...

Blandt bilagene ligger foruden regninger o.l. også fortegnelser, inventarier, opgørelser m.v. af mange arter, som har tjent til belysning af regnskabsforholdene. Dette materiale må altså søges gennem hovedbog og journal under den relevante rubrik. Enkelte grupper af sådant materiale har dog mere eller mindre konsekvent været henlagt særskilt og er i registraturen placeret som »underbilag« til Hovedkassens regnskab for de enkelte årgange; de er specificerede i registraturen. Som et tillæg til Hovedkassens regnskaber 1858-82 er anbragt materiale vedrørende tillægsbevillinger og antegnelser samt forskel-

ligt materiale især vedrørende inventarie- og økonomiregnskaber (Hovedkassen, diverse 1858-82) ...

De institutioner, der havde selvstændige kasser ...

Ekspeditions gange i Hovedkassen ved ind- og udbetaling:

Forudsætningen, for at der kunne ske ind- og udbetaling ved Hovedkassen, var (indtil 1907, jfr. registratures afsnit 4.7) en indtægts- eller udgiftsordre fra borgmesteren for Magistratens 2. afdeling. Disse ordrer blev afgivet på fortrykte blanketter i dobbelt folie, hvori regningerne m.v. var indlagt. De var ved forelæggelsen for borgmesteren af institutionen udfyldt med en kort indholdsbeskrivelse og angivelse af beløbet og dets kontering på budgetregnskabet, evt. med et »i.o.« eller »u.o.« nummer (indtægts- eller udgiftsordre) i øverste højre hjørne. Med borgmesterens underskrift er ordren gået til Hovedkassen, hvor den formentlig først er noteret i hovedbogholderens journal. Her forsynedes den med et løbenummer, journalnummer, som er skrevet i journalen (i tekstkolonnen!) og på ordren, lige over borgmesterens ordre (løbenr./årstal). I journalen henvises til folie i hovedbogen, hvor ordren konteredes ...

Kasseregnskaber, der indsendtes til postering i hovedbogen, forsynedes på lignende vis af borgmesteren med en posteringsordre. Ved omposteringsordrer kunne en tidligere kontering ændres.

Man kan sige, at regnskabsmaterialet omfatter snart sagt alle sider af den kommunale administration, men dets betydning varierer naturligvis fra område til område.

Et område, der vil kunne oplyses ved regnskabsmaterialet, er de kommunale anlægsarbejder. Den her omhandlede periode er en tid med kraftig vækst

Anlægsarbejderne i København omkring århundredskiftet blev et yndet emne i Blæksprutten, her fra 1901.

i byen, med en udstrakt både kommunal og privat aktivitet og en betydelig tilflytning. Erhvervshistoriske spørgsmål, såsom hvem der fik de offentlige entrepriser og deres omfang, vil kunne besvares ud fra materialet. Det er tydeligt, at visse virksomheder går igen, også nogle der kan formodes at have haft nære forbindelser til bystyret. Den offentlige virksomheds samfundsokonomiske betydning kan undersøges på grundlag af samlede regnskabstal og statistisk materiale, men der er her muligheder for mere konkrete og individualiserede undersøgelser. Kommunens forbrug af ufaglært arbejdskraft kan undersøges indenfor visse områder, f.eks. brolægning- og vejvæsenet, hvor der for hele perioden findes lister fra hver anlægsopgave med angivelse af alle arbejdere, deres daglige timetal, lønsatser og akkorder. Men ved undersøgelser af netop beskæftigelseeffekten af den offentlige virksomhed, er det en svaghed, at byggearbejder udførtes i privat entreprise. Vi finder altså håndværksmestrene og deres kontrakter, men ikke arbejdsstyrken i disse tilfælde. En undersøgelse fornylig af nogle indkaldte italienske stenhuggere strandede således ved mesterens navn. Den tekniske historie kan finde tilbud, kontrakter, tegninger og regninger på maskiner, apparater og anlæg fra danske og udenlandske firmaer. F.eks. er anskaffelsen af de første røntgenapparater til Danmark, til Kommunehospitalet, undersøgt efter regnskaberne registrering.

At fremdrage enkelte illustrerende træk fra driftsregnskabet vil få en tilfældig og måske kuriøs karakter, men nogle eksempler skal gives.

Ved budgetbilag 1, skatter og afgifter, ligger detaljerede lister over alle forandringer i skatten, restancer og tilbagebetalinger, med angivelse af skatteydernes navn og adresse, ligningsgrundlag og eventuelle forklaringer. Selve skatteansættelserne findes imidlertid dels i de trykte indkomstskattebøger, dels i grundskattebøgerne i Skattekontorets/-direktoratets arkiv. Ved regnskabet findes på særskilte bilag ansættelsen af dødsboer og kongehusets medlemmer, d.v.s. de betalinger, der er sket uden om rodemestrene. Blandt afgifterne til Fattigvæsenet findes 1/4%-afgiften af auktionssummer og forlystelsesafgiften. Denne sidste oplyser om de store teatres billetsalg og om anmeldte private forestillinger, foreningsarrangementer og offentlig optræden. Bilagene er desværre kun bevarede for enkelte år¹⁶).

Under budgetbilaget Stadens jorder og faste ejendomme finder man, at udlejning af grunde indbefatter byens fortove til restauranter.

Sundhedsvæsenets regnskabsbilag afspejler udbredelsen af smitsomme sygdomme og deres bekæmpelse.

Skolekassens regnskab oplyser blandt andet om undervisningsmidler, i form af regningsbilag og inventarier.

KJØBENHAVNS POLITI.

1099

HOVEDSTATIONENS 1. AFDELING

19 Mai 1890

Det indstilles hermed frivilligt, at der tilføjes
det Manuskript af Politiregnskab, i Aft ¹⁸⁹⁰ Maud, der
gaa Grint af Gæstgæsterne med Ankaistensmønstre.
Dermed den 19 Mai 1890 gaa Grint af Hæmmer-
indførte Gæster eller derover med forspædsk
at faa Supplement i hans Gæster Hæm (som Hæm)
før i Odelar.

Hæmmer
forhæmmer

J. B. Jacobsen

J. B. Jacobsen

Bi

Spandirektøren

Regnskabsbilag kan oplyse om mange ting. Her om politiets fremmøde ved 1. maj demonstrationen 1890, fordi der er betalt diater til de betjente, der ikke kom hjem til middag den dag. Bilaget ligger ved antegnelserne til politiets regnskab 1890, men hører egentlig til posten »Udgifter nødvendiggjorte ved Tjenesteforretninger...«.

Politikassens regnskab afspejler til fulde den mangeartede virksomhed ved denne, dengang kommunale etat. Bilagsmaterialets omfang er også sigende: 6-8 pakker årligt omkring 1870, 21 pakker i 1902.

Det er et problem ved brugen af disse bilag, at bogholderimaterialet, der er indgang til de enkelte bilag, mangler. Det har ikke været afleveret til stadsarkivet sammen med bilagene og er øjensynligt senere forsvundet. Heldigvis er bilagene henlagt efter posterne i regnskabet, så man risikerer højest at skulle blade 3-4 pakker igennem for at finde et bilag, og normalt da langt mindre.

Materialet omfatter naturligvis lønningslister og bygningsvedligeholdelse. Bilagene vedrørende bespisning af anholdte synes at rumme en komplet opgørelse over hensatte i detentioner og arrester, dag for dag, med navns nævnelse og antal arrestdage, samt om vedkommende var på »fangekost« eller »vand og brød«. Og så er der overførsler til fængslerne og fangernes ekvipering i den anledning, refusionsbetalinger mellem kommunerne, omkostninger ved fremlysning af selvmordere og andre dødfundne personer, herunder en del børnelig, bortsendelse af erhvervsløse personer og udviste, samt lister over løssagtige fruentimmer, og hvor de er afhentede.

Endelig er der så alt det, man ikke kan se af regnskabsposternes betegnelser og dårligt vil kunne gætte sig til. Til illustration heraf følgende eksempel. En forsker, der studerede arbejderbevægelsens 1. maj-demonstrationer, havde i politiets arkiver forgæves søgt oplysning om politiets fremmøde og adfærd ved nogle demonstrationer og spurgte om råd og udveje. Nu er der ikke i politiets regnskab en post, der umiddelbart falder i øjnene i denne sammenhæng, men under ordningen af regnskabsbilagene havde jeg bemærket, at overbetjente o.l. fik godtgjort udlæg til beværtning af et antal betjente på en og anden café efter indsatsen ved forskellige aktioner, og således kunne man konstatere, at ved den pågældende demonstration havde deltaget i hvert fald 496 betjente, eller nogenlunde alt, hvad der kunne krybe og gå.

Regnskaber fra legater og stiftelser under kommunens tilsyn er bevaret i betydeligt omfang. Materialet er vanskeligt overskueligt og dets enkelte dele synes oftest uinteressante, men fænomenet, de repræsenterer, har utvivlsomt været af stor betydning.

Brugen af regnskabsarkivalier bør naturligvis gå hånd i hånd med anvendelsen af andre arkivalietyper. Megen oplysning, som møjsommeligt kan stykkes sammen fra regnskabsarkivalier, vil kunne findes lettere i journalsager og andre arkivalier. Omvendt skal man også være opmærksom på, at (nye) regnskaber med deres systematiske opbygning kan være en indgang til andre sager, f.eks. vedrørende anlægsarbejder. Endelig bør man være opmærksom på, at en del af regnskabsoplysningerne er meddelt i institutionernes i denne tid ofte udførlige beretninger, indeholdende regnskabstal og statistik.

Hvis læseren undervejs skulle have følt kommunens regnskab indviklet, vil han eller hun ikke være den første. Under budgetbehandlingen for 1896 ud-

talte borgerrepræsentant Gustav Philipson, at »...han var noget ængstelig ved at røre ved den firkantede Bog, hvori Regnskabet findes, thi fra den første Dag, han var traadt ind i Forsamlingen, maatte han, dersom han havde havt Mod dertil, have tilstaaet, at han egentlig ikke forstod et Muk af Kommunens Regnskab. Det var ham ikke muligt at finde Forbindelsen mellem de forskellige Dele deraf eller at se, hvorledes Afslutningen fandt Sted. Maaske laa det i en Mangel paa Intelligens, men mulig gik det ham som det uskyldige Barn, der røbede en Hemmelighed om Kejsereisens nye Klæder, som alle Andre kjendte«. Det er ikke enhver, der som finansborgmester Borup kunne stå op og sige, at regnskabssystemet i sin tid var udarbejdet af en meget dygtig embedsmand, og at der aldrig havde været vanskeligheder med det. Han, Borup, forstod det, – »og det var jo da det vigtigste«¹⁷).

Noter:

1. Regnskaber og bilag 1858-1902 udgør efter mindre kassationer ca. 3500 pakker, hvortil kommer bogholderimateriale, som i mange tilfælde er indgang til bilagene.
Grundlaget for udarbejdelsen af vejledningen har – foruden selve arbejdet med registrering af arkivalierne – været kommunens trykte og utrykte regnskaber, instrukturer og regulativer, samt Borgerrepræsentationens trykte forhandlinger, ligesom der er hentet både oplysninger og inspiration i kontorchef, cand.polit. Axel Holms afhandling om Københavns kommunes økonomi i Axel Holm og Kjeld Johansen: København 1840-1940, udg. af Borgerrepræsentationen 1941. Holm forsøger på grundlag af kommunens trykte regnskab at fremstille udviklingen i byens indtægter og udgifter og gør forskellige bemærkninger om regnskabsprincippernes forandring i perioden.
2. Der udspandt sig i årene efter 1840 en længere korrespondance mellem Borgerrepræsentanterne, Magistraten og Kancelliet om fortolkningen af bestemmelserne om regnskabernes decision: Borgerrepræsentationens forhandlinger 1842-43, s. 108 ff; 1847-48; passim; Mag. 2. Sekr., Indkomne sager 2390/1841, 1126/1847. De kommunale regnskaber var i øvrigt siden 1790 forblevet i Kancelliet efter decisionen, men blev nu i 1841 på de kommunale revisorers foranledning udleveret til Rådstuearkivet, jfr. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1841-42, s. 14, 108.
3. Roskilde Len var i privilegierne af 24/6 1661 overdraget København til »undersåtternes flor og tiltagelse«. Det betydelige gods har nok dels været en belønning, dels erstatning for forstrækninger til kronen og inddragelser af bymarken til fæstningsværker og andet. Hovedparten af fæstegodset bortsolgtes 1796-1865, og godset var herefter i det væsentlige en skovejendom. Bidstrup Skovdistrikt hører stadig under kommunen. Se Axel Linvald: Bidstrup, Byens Gods 1661-1931, udg. af Kbh. Kommunalbestyrelse 1932.

4. Instrukser af 29/12 1814 for kærneren samt kassereren og bogholderen ved Hovedkassen.
5. De 32 Mænds forslag af 17/1 1837, Borgerrepræsentationens hovedjournal A 109/1840; 2. Sekretariat j. 1126/1847.
6. 2. Sekretariat j. 3492/1843; kommissionens arkiv: se seddelreg. over kommissionssarkiver i Kbh. Stadsarkiv.
7. Jfr. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1860-61, s. 145.
8. Noget regulativ el. lign. for ændringerne i regnskabsførelsen 1862 er ikke fundet.
9. Jfr. Axel Holm og K. Johansen: København 1840-1940, s. 307ff.
10. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1883-84, s. 467 ff.
11. Bestemmelser om Københavns kommune 11/12 1882; Borgerrepræsentationens forhandlinger 1882-83, s. 191-207; 1883-84, s. 463-486.
12. Jfr. Axel Holm og K. Johansen, op.cit., s. 311 ff.
13. Regulativ af 24/6 1907 om førelsen og aflæggelsen af Staden Københavns kommunale regnskaber; jfr. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1906-07, s. 2236-67, 2277-2329, tillæg s. 731-49; 1907-8, s. 511-41. Instruks for den administrative revision af 24/6 1907; jfr. kommunalbestyrelsens beslutning 17/6 1907.
14. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1907-08, s. 516.
15. I den generelle vejledning til arkivet redegøres kort for 1) det trykte regnskabs opbygning og terminologi, 2) regnskabsaflæggelsen og regnskabsbestanddele i forskellige perioder, 3) regnskabsbilagene, hvilke typer der findes, deres normale ekspositions gange og henlæggelse samt endelig 4) opbygningen af seddelregistraturen og rekvision af arkivalier.
 Vejledningen til de enkelte forvaltningsområder omfatter følgende rubrikker: Hovedkassen, Skatter og afgifter, Bidstrup gods og skove, Stadens jorder og faste ejendomme, Kvægtorvet og slagtehusene, Gasværket/Belysningsvæsenet, Justerkammeret, Renteoverskud/Renteindtægter, Fattigvæsenets særlige indtægter samt Fattigvæsenet/Forsørgelsesvæsenet, Sct. Hans Hospitals særlige indtægter, Forskellige indtægter, Indtægter hidrørende fra lån og forbrug af kapitaler, Administrationsudgifter, Pensioner og understøttelser, Hospitalerne, Sindssygeanstalten, Sundhedsvæsenet, Skolevæsenet, Politiet, Brolægnings- og vejvæsenet/Vej- og kloakanlæggene, Vandvæsenet, Brandvæsenet, Renovationsvæsenet, Stadens faste bidrag, Forskellige udgifter, Renter af og afdrag på stadens gæld, Udgifter afholdt ved lån og forbrug af kapitaler, Kapital-, versur- og statusregnskabet, Revisionsantegnelser.
16. En forsker, som søgte oplysning om de første biografteatres drift i regnskaberne for forlystelsesafgiften til Forsørgelsesvæsenet, kunne kun tilgodeses med een årgang regnskabsbilag, dels fordi der af driftsregnskabsbilagene 1903-20, som nævnt indledningsvis, kun er bevaret hver femte årgang, dels fordi regnskabsbilag

vedrørende Forsørgelsesvæsenet er specielt dårligt overleverede. Og een årgang bilag til at belyse en ny og ekspanderende branche med hæmningsløs konkurrence – det er meget lidt. Eksemplet illustrerer problemet med at finde løsninger til at supplere de tilfældige, statistiske udvalg med specielle, »kvalitative« udvalg.

17. Borgerrepræsentationens forhandlinger 1895-96, s. 756 f; Sigurd Jensen: Københavns historie bd. 5, s. 32.

Norsk kassasjonsproblematikk 1817 – 1961

Af Ole Kolsrud

Efter Norges adskillelse fra Danmark i 1814 voksende det norske arkivvæsen frem uten nogen gennemtænkt plan eller teori. I 1830'erne forestilte man sig, at kun ca. 1/1000 af alt arkivmateriale fra den statslige centralforvaltning skulle bevares. Kassationerne skulle ske efter afleveringen til Riksarkivet. Omtrent samtidig, men uafhængig heraf blev det besluttet, at den statslige lokalforvaltning selv skulle foretage sine kassationer, for derefter at lade Riksarkivet vurdere, hvad der burde ske med det resterende. Dette dualistiske system fra 1839 kom aldrig til at fungere og blev i praksis gradvis forladt. I formen bestod systemet dog mere eller mindre helt frem til reformen i 1961. Ole Kolsrud er førstearkivar ved Riksarkivets yngre afdeling.

I. Systemet af 1839

En av de mange konsekvenser av begivenheterne i 1814 var at det i 1817 ble besluttet å opprette et riksarkiv i Christiania for arkivene etter ”Autoriteter, der have været gjældende for hele Riget (...) forsaavidt disse fortjene Opbevaring”¹⁾. En annen konsekvens var at det i 1822 ble nedsatt en kommisjon *”... for at gjennemgaa de i indeværende Aar fra Danmark opkomne eller herefter opkommende Archivsager og derefter at indkomme med underdanigste Beretning om, hvilke Archivsager Commissionen formener at burde opbevares i Rigsarchivet, og hvilke der som Maculatur kunde bortsælges eller tilintetgjøres”*.²⁾

Etter påtrykk fra Riksarkivets bestyrelse ble denne kommisjonen tolv år senere – uten å ha fått utrettet noe – erklært for oppløst, samtidig som en ny kommisjon ble nedsatt

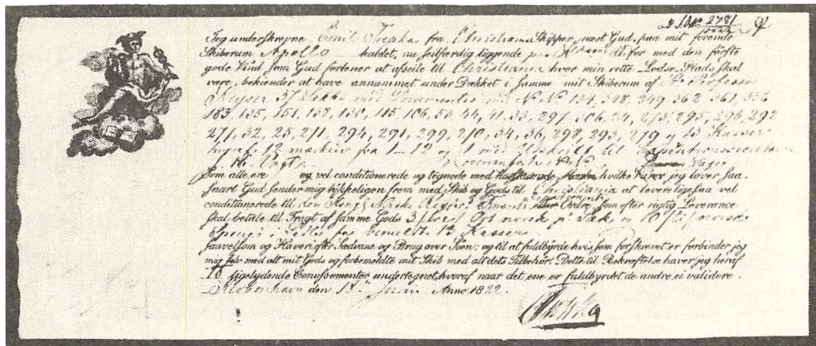
”... for at gjennemgaa de i Rigsarchivet opbevarede Archivsager og derefter indkomme med Beretning om hvilke Archivsager Commissionen formener at burde opbevares, og hvilke der som Maculatur kunde bortsælges eller tilintetgjøres”.³⁾

De to bestyrer av Riksarkivet i 1834 – byråsjef Johan Henrik Egeberg og fullmektig Abraham Spennings, hevdet ved denne anledning at selv i arkivene helt tilbake til det 16. århundre var *”...Documenter af Værd og Documenter aldeles uden værd (...) sammenpakkede uden Orden”* og at de dokumenter *”... der virkelig fortjener dette Værn, neppe omfatter 1/1000 af Massen”*⁴⁾. Da Rudolph Keyser ble utnevnt som Fougner Lundhs etterfølger i kommisjonen i 1837, uttalte Finansdepartementet om Riksarkivet – rimelig nok, på bakgrunn av Egeberg og Spennings opplysninger tre år tidligere – bl.a. at

”der sammesteds befindes en stor Mængde Papirer, der aldeles ikke fortjene at opbevares”. Dette burde ryddes vekk snarest mulig, fordi ”man naar det Nyttige efterhaanden bortskaffes, vil faae Plads til det der kan være nyttigt...” Departementet mente videre at kommisjonen fra nå av hver måned burde ”afgive Forklaring om hvilke Papirer, der ere (...) fundne ikke at fortjene Opbevaring med Indstilling om deres Bortsælgelse eller Tilintetgjørelse”⁵).

I 1837 ble så det meget beskjedne norske Riksarkivet pålagt en nærmest uoverkommelig tilleggsfunksjon, idet det da ble besluttet at samtlige sivile, militære og geistlige autoriteter, embedsmenn og betjenter i landet skulle sende inn til Riksarkivet alle arkivsaker de ikke lenger hadde bruk for, og som ”i antiquarisk, statistisk eller historisk Henseende maatte anses at være af nogen Interesse, hvorhos de angjeldende Embedsmænd og Betjente bør til Approbasjon forud indsende til de respective Departementer Fortegnelser over de Documenter, som agtes afgivne til Rigsarchivet”.⁶)

Situasjonen var nå den at verken Riksarkivets ledelse eller kassasjonkommisjonen – begge besto av personer som hadde arkivarbeidet som ren bibeskjeftigelse – maktet de oppgaver som var pålagt dem, langt mindre ville de være i stand til å mestre det merarbeidet som resolusjonen av 10.6.1837 måtte føre til. I desember 1839 vedtok man derfor å legge ned også denne kommisjonen, og istedet styrke Riksarkivet ved å opprette et embete på byråsjefnivå.⁷)

Skipper Emil Trepkas konossement av 18 juni 1822 over 37 sekker og 13 kasser med dokumenter som skulle fraktes med skipet »Apollo« fra København til Christiania. Dette var en av en rekke slike skipslaster sommeren 1822. Den norske arkivbestyrelsen kom i 1830-årene til at bare 1/1000 av dette materialet burde bevares.

Vedtaket i 1839 fjernet dualismen i Riksarkivets ledelse fra 1822 (bestyrelse – kassasjonskommisjon), men den nye dualismen i Riksarkivets funksjon fra

1837 (riksarkiv – lokalarkiv for hele landet) besto. Dette medførte at en nå hadde å gjøre med to kassasjonsrutiner – en for departementsarkivene og en for arkivene fra den ytre etat, eller lokalarkivene. *Departementsarkivene*, eller arkivene etter autoriteter som ”hadde vært gjeldende for hele riket”, skulle avleveres ubeskåret. Deretter skulle Riksarkivaren komme med forslag til kassasjoner.

Bestemmelsen fra 1837 om *lokalarkivene* forutsatte derimot som nevnt at arkivskaperen selv avgjorde hva som hadde ”antiquarisk, statistisk eller historisk” verdi blant de arkivsaker som var så gamle at man ikke lenger hadde bruk for dem ved embetet. Han skulle så sette opp en liste over dette, og sende den inn til sitt departement før avlevering til Riksarkivet. Det ble ikke sagt noe om hva han skulle gjøre med de dokumenter han ikke tok med på listen. Dette kan ikke innebære annet enn at han i realiteten sto fritt til å kassere etter eget forgodtbefinnende. I neste omgang skulle så Riksarkivaren – i følge resolusjonen av 23.12.1839 – avgi årlige rapporter til departementet om ”...hvilke gjennomgaaede og ordnede Brevskaber og Papirer ere fundne ikke at fortjene Opbevaring, med Indstilling om disses Bortsælgelse eller Tilintetgjørelse”.⁸⁾ Dermed blir det faktisk korrekt å se på dette som et system med kassasjon i to omganger: den første uten, den andre med, Riksarkivarens medvirkning.

Det er også grunn å merke seg at en her opererte med to ulike kassasjonsprinsipper. De lokale arkivskaperne skulle liste opp det de mente fortjente bevaring (”negativ kassasjon”), Riksarkivaren det han mente *ikke* fortjente bevaring (”positiv kassasjon”). Ganske overraskende er det egentlig at den negative kassasjonsmyndighet her ble lagt til laveste og presumtivt minst arkivkyndige forvaltningsnivå, mens Riksarkivaren derimot måtte søke høyere myndighet om lov til å kassere. Formelt sto denne ordningen ved lag helt til 1961.⁹⁾

II. Riksarkivaren som kassasjonsinstrument 1840–1886

Det systemet som hadde utviklet seg gjennom de forskjellige beslutninger i løpet av de to første famlende ti-år sprengte Riksarkivets kapasitet. I 1850 erklærte Kirkedepartementet at selv om ”...kun forholdsvis faa Localarchiver ... ere indkommede i Rigsarchivet”, så var likevel

”...samlige Archivlokaler overfyldte, uagtet Archivaren med Departementets Tillaelse aarlig har casset 300 a 400 Riis Papiir, og Departementet vover hverken at tilraade en mere summarisk Revision af Documenter eller en forøgelse af Arbeidspersonalet, da dette formentlig ikke bør være større, end at Bestyrelsen er i Stand til at

have stadigt Tilsyn med den Ombu, hvormed Revisionen og den endelige Cassation foregaaer".¹⁰⁾

Det framgår altså at Riksarkivaren med departementets tillatelse kasserte 300-400 ris papir – anslagsvis 15 – 20 hyllemeter – årlig. Dette var likevel ikke nok, og resultatet ble opprettelsen av et sentralarkiv i Trondheim i 1851. Dermed var ideen om Riksarkivets dobbelte funksjon som riks- og lokalarkiv i prinsippet forkastet. Det skulle likevel gå mer enn 60 år før denne dobbeltfunksjonen også i praksis opphørte, ved Rikarkivets flytting fra Stortinget til Bankplassen og opprettelsen av et stiftsarkiv i Kristiania i 1914.

Det ble i denne perioden åpenbart tatt for gitt at kassasjon var arkivvesenets oppgave. Det ligger implisitt i regjeringens resolusjon av 6.6.1817 om riksarkiv i Christiania, og kommer eksplisitt til uttrykk i de forskjellige bestemmelser vi har omtalt fra 1822 av. Den første Riksarkivaren, Henrik Wergeland, tiltrådte i 1840 med en så sterk oppfordring til å kassere at det nærmest var tale om en kassasjonsplikt. En av hans etterfølgere, Michael Birkeland, uttrykte dette slik: "Plikten til at tilintetgjøre det Unyttige og Overflødige bliver næsten lige så vigtig som at bevare det Viktige og Nyttige".¹¹⁾

Riksarkivarens "kassasjonsplikt" innebar imidlertid bare at han som byråsjef var pålagt i første omgang å komme med kassasjonsforslag. Beslutningsmyndigheten lå høyere opp. Fram til midt på 1880-tallet la Riksarkivaren fram konkrete forslag om kassasjon, og ba om at arkivskaper/avleverende myndighet måtte gi ham bemyndigelse til å kassere. Før 1875 gikk slike anmodninger via det departement Riksarkivet var underlagt, og kassasjonsbemyndigelsen ble likeledes meddelt Riksarkivaren derfra. Etter at Riksarkivaren i 1875 var blitt gjort til en "selvstendig Embedsmand med den deraf flytende Bevidsthed om Opgave og Ansvar",¹²⁾ gikk Riksarkivarens begjæringer om kassasjonsbemyndigelse direkte til arkivskaper, og ikke lenger via Kirke-departementet.

Kassasjonsinitiativet lå altså – med unntak for lokalarkivene – hos Riksarkivaren. Dette ga seg selv, siden alle kassasjoner skulle foregå etter avlevering. Epoken med Riksarkivaren som forslagstiller og departementet som kassasjonsbemyndiger innledes med Wergelands kassasjonsforslag av 18. februar 1841, bifalt av departementet 7. april 1841, og avsluttes med Birkelands begjæring om kassasjon af tollregnskaper i 1886, innvilget av Revisjonsdepartementet med visse forbehold 25. september samme år.¹³⁾

17) Vice Amtschefens
Kategori

Portegenslie

18. febr. 1841

en skatbar Arkivarier, bevand i Regnskaps- og Lohaler.

- 12) 12 Sættu, indskudende Portegenslie og Statistik, henhørende til
Regnskabet for Handelsvæsenet for Aarsne 1808-1812 incl.
do for Handelsvæsenet for Aarsne 1811-13 incl.
do for Bergens Høstevæsen for Aarsne 1808-10 incl.
do for Bergens Høstevæsen for Aarsne 1812.
do for Frederiksvæns Høstevæsen for Aarsne 1809, 1812 og 1813.

6) 11 Sættu, indskudende:

- 5) Fakker og Dokumenter ved Kristianias Indgangs-
Tollregnskabet for Aarsne 1807
18) 1/2 med do - do - do for Aarsne 1808-11 incl.
15) do med do - do - do indgangs-Tollregnskabet
for Aarsne 1807-11 incl.
3) do med Dokumenter ved Kristianias Kreditloggi
Regnskabet for Aarsne 1807-09 incl.
22) do med do ved Kristianias Konfiskations-Regni-
skabet for Aarsne 1807-11 incl.
1) do med do ved Kristianias Konfiskations-Regni-
skabet f. 1810.
7) do med 1/2 med do indgangs-Toll-
regnskabet for Aarsne 1807-11 incl.
20) do med 1/2 do ved Christianias indgangs-Toll-
regnskabet for Aarsne 1807-11 incl.
1) do med 1/2 do ved Christianias Konfiskations-
regnskabet f. 1811
1) do med 1/2 do ved Christianias Konfiskations-
regnskabet f. 1811
4) Fakker med do ved Christianias Kreditloggi
Regnskabet f. 1808-11 incl.

23) Sættu.

En side av den første norske riksarkivarens første kassasjonsforslag, datert 18. februar 1841. Det inneholdt i det alt vesentlige regnskapsmateriale 1777-1815, særlig tollregnskaper.

Birkelands kassasjon av tollregnskaper i 1886 fortjener oppmerksomhet av flere grunner. P.g.a. plassmangel ba Revisjonsdepartementet 15. januar Riksarkivaren om å få avlevere tollregnskaper. Birkeland så her en sjanse til å få kassert, og etter å ha tatt saken opp med Det Statistiske Centralbyrå, skrev han i april 1886 til Revisjonsdepartementet at han anså det for ”ønskelig jo før jo heller at blive kvit disse voluminøse Archivalsager”.¹⁴⁾ Han foreslo at tollbøker med bilag skulle kasseres raskere enn bestemt i 1878, og at bare tre av tyve årganger skulle bevares. Resten skulle kasseres etter 10 år.

Riksarkivaren var tilbøyelig til å mene at selv dette var en for høy bevaringsprosent.¹⁵⁾ Dessuten skulle tollkontorene heretter ikke avlevere regnskapsakene til Riksarkivet, men oppbevare dem selv. I 1886 ville imidlertid ikke Revisjonsdepartementets fungerende sjef, Kirkeminister Elias Blix, lenger la Riksarkivaren få utfolde sin kassasjonsplikt fritt. Statsråden tillot seg faktisk å holde igjen. Blix forlangte 15 års oppbevaring, og fant det uforvarlig å la tollregnskapene bli liggende ved tollkontorene lenger enn høyst nødvendig.¹⁶⁾

Riksarkivar Birkeland satte neppe pris på en slik irettesettelse fra en av det nye regimets menn. Det er påfallende at det året etter, i 1887, inntrådte en forandring som later til å innebære en styrkning af Riksarkivarens selvstendighet. Riksarkivaren sluttet å be om fullmakt til å kassere, og nøyde seg med å spørre om de respektive myndigheter hadde noe ”at erindre” mot kassasjon.¹⁷⁾ Denne formelle endring innebar i realiteten at departementene gikk over fra å gi Riksarkivaren bemyndigelse til å gi ham råd. De ble høringsinstanser i stedet for besluttende myndigheter.

Samtidig gled kassasjonsinitiativet fra nå av gradvis over til arkivskaper. Etter de store avleveringene tidlig på 1880-tallet¹⁸⁾ ble Riksarkivet mer gjerrig på plassen, og forlangte at kassasjoner – spesielt av regnskapsbilag – skulle foretas før avlevering.¹⁹⁾ Dermed ebbet epoken med kassasjon etter avlevering, og med Riksarkivaren som initiativtaker til kassasjoner, ut. Dette gjenspeiles i instruksene for Riksarkivar og stiftsarkivarer av 1904, hvor kassasjonsspørsmålet har en mindre dominerende plass enn i tidligere bestemmelser. I Riksarkivarens instruks heter det at han har ”at paase (...) at der følges betryggende Regler for Sagers Kassation” (paragraf 1). Stiftsarkivaren skulle på sin side to ganger i året sende til Riksarkivet bl.a. ”Beretning om de (...) foretagne Katalogiserings-, Ordnings- og Kassationsarbeider”.²⁰⁾ Det var det hele. I forhold til resolusjonen av 1839 representerte instruksene av 1904 en *tyngdepunktsforskyvning*. Bevaring var blitt viktigere enn kassasjon.²¹⁾

III. Byggesak og kassasjon. Riksarkivaren som bremse i kassasjonssaker

Arkivverkets nye selvforståelse kom klart til uttrykk da riksarkivar Ebbe Hertzberg 30.1.1909 skrev til Kirkedepartementet om arkivvesenets begreplige tilstand i vårt land:

”Et lands offentlige arkivvæsen kan sammenlignes med et træ, hvis sugende og nærende røtter utgjøres av den talrige række av lokale eller centrale, statlige eller kommunale embeds- og tildels ombudsmyndigheters enkeltarkiver (...). I Hovedarkiverne mottas hele dette stof til videre opbevaring (eller i tilfælde til sakkyndig og forsiktig kassation)...” 22).

Riksarkivaren antydet altså ”sakkyndig og forsiktig kassasjon” – men bare i en parentes. Et noe annet syn ga stortingsrepresentant Ivar Tveiten fra Telemark uttrykk for i 1916, etter at Riksarkivet hadde flyttet ut av Stortingsbygningen uten at dette hadde bedret Arkivverkets depotproblemer i vesentlig grad:

”Det er eit spørsmål, um det ikkje, fyrr sakene vert leverte til arkivi, må skje ei fornuftig utskiljing av sakene på fyrehand. Skal ein køyre inn eit arkiv alle papirsaker, som vedkjem eit kommunearkiv eller eit embættarkiv, da skynar eg ikkje, korleis ein skal få rom på slutten. Som me ser alle saman er det ein papirflaum no um dagarne, som gjer, at ein næsten druknar” 23).

Da Riksarkivet flyttet fra Stortingsbygningen til Bankplassen 3 i 1914 var magasinene fulle fra første stund. Etter de store avleveringene i 1880-årene hadde Riksarkivet bare i liten grad kunnet befri statsforvaltninger for de stadig hurtigere voksende arkivmasser²⁴). Samtidig hadde Riksarkivet begynt å holde igjen i kassasjonssaker. Dette var som å sette lokket på en kokende kjele. Etter hvert som stadig flere forvaltningskontorer skrek etter mer arkivplass ble byggesaken det altoverskyggende spørsmål for dem som følte ansvar – og selvsagt for dem som hadde ansvar – for arkivsituasjonen i Norge. 6. juli 1927 vedtok Stortinget å avsette 200 000 kroner fra pengelotterimidler til bygning af nytt Riksarkiv. Men – erklærte KUD – før en gikk videre med byggeplanene var det ønskelig å få undersøkt ”om der i de nuværende lokale og centrale arkiver kunde foretas en nøiagtigere utsortering og kassasjon av saker som uten å skade nogen berettiget interesse måtte kunne fjernes”. Kirkestatsråden ba dessuten Riksarkivaren om et forslag til hvordan dette kunne gjøres ”uten utgift for det offentlige”²⁵).

Etter å ha blitt purret på i januar 1928 svarte omsider riksarkivar Kristian Koren med et langt og harmdirrende brev av 8. oktober samme år. Han tok avstand fra den måten kassasjonsspørsmålet nå var blitt koplet sammen med

byggesaken på, han kjente ikke til ”at man i noget land har satt spørsmålet om å planlegge og opføre nye arkivbygninger (...) i forbindelse med spørsmålet om kassasjon av arkivsaker”.

Noen forsvarlig gjennomgåelse av forvaltningens arkiver slik de nå lå var ikke mulig. Riksarkivaren spilte ballen tilbake til departementet ved å slutte seg til en uttalelse fra Departementsforeningen av 18.1.1928 om at arkivproblemet ikke kunne løses uten nybygg for Riksarkivet. En måtte først komme inn i nye lokaler med tilfredsstillende arbeidsforhold. Han kunne dernest ikke dy seg for følgende kraftsats:

”For vort lands vedkommende er dog herunder å ta i betragtning, at mange nyere arkivsager innen en viss tid vil kassere sig selv. De er skrevet på uholdbart papir og med uholdbart blekk etc. Eksempelvis kan nevnes det brevpapir som det kgl. Departement f.t. bruker og som de to i nærværende skrivelse omtalte brev fra Departementet er skrevet på. Dette papir er av den type som alminnelig brukes til så underordnet og kortvarig bruk som skrive- og regnebøker i skolene” ²⁶).

Koplingen kassasjon – byggesak var ikke dermed ute av verden. Den ble kjørt fram på ny elleve år senere, denne gangen av Stortingets Universitets- og fagskolekomite i forbindelse med budsjettet for 1938/1939. Komiteen hadde under byggesakens behandling ”kommet på den tanke at der muligens nu arkiveres saker, som kanskje ikke er av den interesse og verdi at de nødvendigvis må bevares”²⁷).

Komiteen ba departementet vurdere om ikke et sakkyndig utvalg burde se på dette spørsmålet. 13 juli 1938 skrev KUD til Riksarkivaren om saken, og 10. oktober svarte riksarkivar Steinnes med å henvise til sin forgjengers lange redegjørelse fra oktober 1928. Steinnes nøyde seg imidlertid ikke med det. Han hadde selv allerede i 1935, på Det Nordiske Administrative Forbunds møte i Stockholm i august det året, hevdet at man burde ta fatt på kassasjonsspørsmålet igjen. Man burde, hevdet han, gå inn for kontortekniske reformer som tok sikte på mindre papirbruk i offentlige kontorer. Han foreslo i den forbindelse at det måtte gis regler om å ordne det kassable i egne rekker under den daglige kontorvirksomhet, og i tillegg til dette allmenne regler for hvordan kontorarkiverne ble ordnet. Disse forslagene la han nå fram for departementet. Kassasjon i Riksarkivet av allerede avlevert materiale kom ikke på tale. Derimot kunne det tenkes at noe kunne kasseres i statsarkivene, men dette ville i såfall bare være ”nokre få prosent av det nyaste arkivtilfanget”²⁸).

Hermed hadde den norske Riksarkivaren tatt et viktig skritt i retning av å tillegge Arkivverket *rasjonaliseringsfunksjoner for forvaltningen*. Arkivenes tilbli-velsesfase var ikke lenger Arkivverket uvedkommende. I dette lå antakelig en erkjennelse av det håpløse i å få videreutviklet arkivstellet i Norge dersom Ar-

kivverket ikke forkastet rollen som ”lokk på kjelen”, og i stedet rakte arkivskaper en hjelpende hånd. Riksarkivaren kunne derfor nå komme stortingskomiteen i møte ved å kople sitt forslag fra 1935 til komiteens tanke i 1938 om et sakkyndig kassasjonsutvalg. Dette førte til at det for Stortinget i 1940 ble foreslått å sette ned en nevnd med følgende mandat:

I Å arbeide ut en plan for en bedre ordning med arkivene i sentraladministrasjonen og ved statskontorerne.

II Å arbeide ut en plan for kassasjon av eldre arkivsaker.

III Å arbeide ut plan for slike reformer i arbeidsordningen ved statskontorene at det kan bli råd å få skilt ut arkivsaker som senere skal kasseres²⁹).

KUD ba videre om at Stortinget måtte bevilge kr. 2500 til slik nevnd. Stortinget vedtok imidlertid ikke å behandle saken – det skjedde 5. april 1940 – og dette var således noe av det siste det fikk gjort før det tyske overfallet. Forslaget fikk dermed ingen umiddelbare praktiske følger. Likevel innvarslet dette et oppbrud i norsk arkivhistorie. Man tok her farvel med det rådende hovedprinsipp fra 1817 – som senest riksarkivar Koren hadde gjort seg til talsmann for i 1928 – nemlig at alt arkivmateriale skulle avleveres til Arkivverket, *deretter* skulle eventuelle kassasjoner foretas³⁰). Samtidig ser man i disse tre punktene konturene av det system som ble etablert vel 20 år senere ved kgl. res. av 4.11.1961.

Riksarkivar Steinnes gjorde umiddelbart etter okkupasjonen et nytt framstøt for sitt forslag. 10. desember 1945 sendte han det til Statsministerens Rasjonaliseringskomite, og ba om at Arkivverket måtte bli representert i komiteen. R-komiteen av 1945, som kom med sin innstilling 15.6.1946, henviste arkivspørsmålet til det ”Statens organisasjons- og rasjonaliseringskontor” som den foreslo opprettet³¹). Dette ble da også løsningen – 12 år senere.

IV. Arkivene som papirmasse. arkivbegrensning

13. februar 1948 kunne man i en stort oppslått artikkel på Morgenbladets siste side, under overskriften ”Offentlige og private arkiver gjemmer foreldet papirmateriale for tusender av dollars”, lese følgende:

”Selvfølgelig vil pietetsfulle sjeler alltid kunne reise innvendinger mot rasjonalisering og nedkutting av sekelgamle arkiver. Det bender en sjelden gang at en historiker eller en sakfører dukker opp og ønsker dokumenter om den og den rettsvist fra 1830-årene i Hallingdal. Hvis man er så heldig å ha oversikt over sitt arkiv er det da et eksempel på utsøkt servise å kunne stille dokumentene til disposisjon. Men det er et spørsmål om en har råd til slikt nå”.

Norsk Folkehjelp var på dette tidspunkt i full sving med en storstilt landsomfattende papirinnsamling, og fjorten dager etter Morgenbladets oppslag kun-

ne Aftenposten fortelle at ”Sosialdepartementenes funksjonærer har ved fritidsinnsats skaffet 12 tonn papir, som skal gi mat til Europas nødlidende barn”³²).

Bakgrunnen for denne noe spesielle arkivinteressen var et utspill fra Sosialdepartementet i januar. Norge, som resten av det krigsherjede Europa, var ved årsskiftet 1947/48 i ferd med å slippe opp for dollar. Den norske regjeringen hadde bl.a. foreslått å kutte ned det innlandske papirforbruket med 20 000 tonn pr. år, hvorav 6000 tonn skulle tas fra avisenes papirkvoter. Samtidig ønsket man å hjelpe de mennesker i Europa som hadde det langt verre. Sosialminister Sven Oftedal sa det slik:

*”Med et innenlandsk forbruk av papir på ca. 140 000 tonn om året foreligger det betydelige unyttede muligheter for gjennom en systematisk innsamling av brukt papir å skaffe valutamessig dekning for et hjelpearbeid av store dimensjoner (...) En regner også med at en gjennomgåelse av offentlige arkiver med utskilling av unødvendig arkivmaterieill kunne bidra ikke vesentlig til en slik innsamling”.*³³

Sosialkomiteen var hjertens enig, og føyde til i sin innstilling om saken at en slik innsamling ville kunne ”ha en meget stor betydning både for vår evne til å yte en størst mulig hjelp til andre land, og for vår økonomi i det hele”³⁴). Sosialdepartementet gikk med sine 12 tonn foran, og sosialminister Oftedal foreslo overfor statsministeren at også de øvrige departementsarkivene burde komme papirinnsamlingene til gode. Statsminister Gerhardsen sendte saken over til sin finansminister. 22. februar 1948 utarbeidet Aage Julsrud i Finansdepartementets Administrasjonskontor et forslag til rundskriv om ”Papirinnsamling fra statens arkiver”. Finansdepartementet foreslo at kassasjonene skulle gjelde *alle* statlige arkiver, lokale som sentrale, og at arkivskaperne selv skulle avgi til papirinnsamlingene ”det som etter rimelig skjønn ikke har interesse for riksarkivet”. Det som deretter ble igjen skulle ”sorteres for seg og gjennomgås av riksarkivets folk”. Dette arbeidet skulle starte straks, og være tilendebrakt senest 1. april, altså i løpet av en måneds tid³⁵).

Riksarkivaren sto nå overfor en veritabel trefrontskrig. Både pressen, Norsk Folkehjelp og arkivskaperne selv ønsket å lage papirmasse av landets arkiver. Store mengder arkivsaker ble ved denne anledning kassert ”utan forvarsel og utan at riksarkivaren hadde vori rådspurt i førevegen”³⁶). ”Aksjonen var eit alvorleg trugsmål mot departmentsarkiva frå tida frå 1850 og utover”, erklærte riksarkivar Steinnes i tilbakeblikk åtte år senere³⁷).

Kjelen var i ferd med å koke over. Riksarkivet oppfattet saken slik at det her var to mulige veier å gå. Man kunne enten kreve at en kassasjonsnemd ble nedsatt, slik at kassasjonene kunne foregå under overoppsyn av Riksarkivaren. Dette ville være i tråd med Riksarkivarens forslag fra 1938. Eller man

kunne kreve avlevering i stor stil til Arkivverket, og ingen kassasjon før avlevering, som ville vært i overensstemmelse med det gamle systemet fra 1839³⁸). Man valgte første alternativ.

Riksarkivet mottok byråsjef Julsruds utkast av 22. februar to dager senere, og det ble straks etablert et nært samarbeid mellom Arkivverk og Finansdepartementet, slik at man i løpet av noen få uker fikk bragt det hele inn i mer forsvarlige former. Enden på visa ble et rundskriv fra Finans- og tolldepartementet av 3. april 1948 som bl.a. slo fast at ingen kassasjoner skulle foretas uten Riksarkivarens samtykke³⁹). For å bli i det bildet vi har benyttet et par ganger: det lyktes Riksarkivaren å sette lokket på kjelen igjen.

Det kraftige kassasjonspresset fra forvaltningen og allmennhetens side som arkivmyndighetene her var blitt konfrontert med fikk stor betydning, bl. a. fordi det tvang fram en mer teoretisk gjennomtenkning av hele kassasjonsproblematikken. Riksarkivaren lot utarbeide en veiledning til Finansdepartementets rundskriv av 3. april 1948. Her heter det at "En skjelner mellom *arkivbegrensning* ("kurantkassering"), som skal forestas dag for dag innenfor det løpende arkiv, og *virkelig kassering* ("retroaktiv kassering"), som gjelder eldre saker som er innlemmet i arkivet." Videre het det at "Kassering av sistnevnte art lønner seg bare hvis saken er helt klar og krever lite arbeid"⁴⁰).

De "alminnelige prinsipper og retningslinjer" som Riksarkivaren hermed slo fast var restriktive m.h.t. kassasjon. Situasjonen gjorde dette nødvendig. I punkt 2 ble det rett og slett sagt at "En må være meget varsom med å kassere", og punkt 6 bestemte at "Ingen kassasjon av arkivsaker må settes i verk før riksarkivarens avgjørelse foreligger". Disse bestemmelsene gjalt departementene og Riksrevisjonen, og satte bom for ytterligere kassasjoner av større omfang.

I forhold til Julsruds første utkast fra Finansdepartementet av 22. februar var dette noe helt annerledes, og forvaltningens beserkerang i egne arkiver var avverget i denne omgang. Samtidig hadde Arkivverket ved lanseringen av begrepet "arkivbegrensning" forsøkt å konstruere en sikkerhetsventil mot uhemmet vekst i arkivene. Men det grunnleggende problem var ikke på noen måte løst. Riksarkivaren så seg i januar 1951 nødt til å gå ut med en pressemelding om at offentlige kontorer – statlige som kommunale - ikke uten videre kunne gi fra seg arkivsaker til papirinnsamlinger. Noe sener samme år laget han i utkast til "Føresegner om arkiv og arkivrom ved statskontor" regler som forbød arkivskaperne å desimere arkivene sine uten Riksarkivarens samtykke. KUD sendte forslaget på høring, men reaksjonene førte til at det ikke ble gjort noe mer med saken⁴¹).

Det skulle deretter ennå gå noen år før kassasjons/bevaringsspørsmålet ble sat på dagsordenen for alvor. I 1956 skrev konsulent i Rasjonaliseringsdirek-

sat på dagsordenen for alvor. I 1956 skrev konsulent i Rasjonaliseringsdirektoratet Else Marie Røed en artikkel i "Administrasjonsnytt" om arkivsituasjonen i forvaltningen. Hun beklaget det magre resultat av 1948-aksjonen, og harselerte en smule over Arkivverkets bevaringspolitikk. Samtidig lanserte hun ideen om en "fødselskontroll for arkivalier" og etterlyste også kassasjonsplaner og arkivbygg⁴²).

Riksarkivar Asgaut Steinnes ble ikke svar skyldig, og gjorde bl.a. oppmerksom på det selvsagte at

"Skort på arkivplass er ikkje kassasjonsgrunn, like lite som det at ein mann ikkje kan skaffa hus til borna sine, er grunn for han til å slå dei i hel" ⁴³).

Samtidig falt det Steinnes lett å erklære seg enig med Røed i de konkrete forslag hun kom med. Riksarkivaren hadde selv helt siden han tiltrådte embetet i 1933 forfektet lignende synspunkter.

Halvannet år senere, ved kgl. res. 14.3.1958, ble "Arkivutvalget av 1958" nedsatt ⁴⁴). Utvalget hadde et meget omfattende mandat, og store ambisjoner. Det tok sikte på en totalløsning av arkivspørsmålet i Norge – både byggesak, arkivarbeidet/arkivdanningen i forvaltningen og kassasjon skulle utredes. Når det gjaldt kassasjon ble et grunnleggende prinsipp slått fast allerede i mandatet, idet punkt 2 sier at "Det forutsettes at den enkelte institusjon skal selv ha ansvaret for gjennomføringen av (kassasjonsbestemmelsene), og at bare tvilstilfeller skal forelegges riksarkivaren" (s.1). Men utvalget gjorde også "regning met at kassasjon vil finne sted etter at sakene er overført til Arkivverket" (s.52).

Med dette utgangspunktet kunne Arkivutvalget samle trådene i den utvikling som hadde funnet sted i norsk arkivforvaltning de siste par mannsaldre. Samtidig fant man i den flunkende nye ordningen som engelskmennene hadde innført i 1958 (Grigg – systemet) en modell som passet som hånd i hanske til de arkivfaglige synspunkter som nå dominerte i Norge. Resultatet av denne kombinasjonen ble i første omgang "Instruks om arkivbegrensning og kassasjon i statsforvaltningens arkiver", fastsatt ved kgl. res. 4. november 1961.

V. Systemet av 1961

Det arkivsystemet som ble innført ved resolusjonen av 4. november 1961 er bemerkelsesverdig på flere måter. For det første stadfestet man nå omsider også formelt den dreiningen på 180 grader som hadde skjedd i synet på kassasjon: det opprinnelige hovedprinsippet om minst mulig kassasjon før avlevering var blitt forvandlet til prinsippet om mest mulig kassasjon før avlevering.

For det andre *var* det faktisk et system, i klar kontrast til forholdene tidligere, og til det vi har kalt systemet av 1839, som langt på vei bare var en rekke nokså tilfældige og lite gjennomtenkte påfunn. Systemet av 1961 bygde på en rekke fundamentale forutsetninger. Siden størsteparten av statsforvaltningens dokumentproduksjon skulle kasseres av forvaltningen selv, samtidig som forskningen så vel som forvaltningens egne mer langsiktige interesser skulle tas forsvarlig vare på, måtte kassasjonsbestemmelsene være så entydige og klare som mulig – og lett gjennomførlige i praksis. Man måtte komme fram til et system med stor grad av automatikk. Dette skulle oppnås gjennom utvikling av arkivnøkler:

*”Reglene i instruksen kan i realiteten bare følges helt ut av institusjoner som har et velutviklet klassifikasjonssystem (en arkivnøkkel) for sakarkivet ...”*⁴⁵⁾

Disse nye arkivnøklerne skulle konstrueres slik at det oppsto et klart skille mellom administrative fellessaker på den ene siden og fagsaker på den andre. Innenfor fagsakene igjen skulle enstypesakene skilles ut for særlig behandling. Her antok man at kassasjonsgevinstene ville være størst⁴⁶⁾. Samtidig skulle den arkivfaglige ekspertise hos arkivskaper heves gjennom opprettelse av arkivlederstillinger (Arkivutvalget brukte betegnelsen arkivsjef), og i Arkivverket ved opprettelsen av arkivinspektørstillinger (s. 47 – 49 og s. 51). En annen forutsetning var at det kom en viss *regelmessighet i avleveringene* til Arkivverket. Dette forutsatte i sin tur bygging av nytt Riksarkiv⁴⁷⁾.

For det tredje kan man ut av 1961-systemet lese en skjematisk arkivverdi-teori. I og med at Norge adopterte den engelske ordningen med kassasjon i to omganger (”first and second review” etter 5 og 25 år) og kombinerte denne med Hallvard Trættembergs arkivbegrensningsprinsipp⁴⁸⁾ inndelte man dokumentene i *tre verdinivåer*. Første – og laveste – nivå omfattet de dokumenter som ikke hadde noen verdi verken for forvaltningens saksbehandling eller for forskningen – det arkivverdige. Dette skulle kasseres fortløbende i selve saksbehandlingsfasen, og før arkivlegging, altså som et ledd i arkivbegrensningen. Det mellomste nivå er representert ved de dokumenter som har betydning kun for selve saksbehandlingen, men ikke for administrasjonen på noe lengre sikt og ikke for forskningen. Disse dokumenter er *arkivverdige*, men ikke *bevaringsverdige*, og arkivskaper burde kassere dem så fort som mulig – senest 5 år etter sakens avslutning. Kriteriet på noe er arkivverdig, men ikke *bevaringsverdig*, er at det etter *kort* tid er uten interesse for administrasjonen. Det som da ikke er kassert, går inn i en ”fredningsfase” på 20 år, hvor etter arkivskaper i samarbeid med Arkivverket når arkivsakene er blitt 25 år gamle skiller ut det som tilhører høyeste verdinivå, det *bevaringsverdige*. Dette antok man ville være en såpass liten del av den opprinnelige arkivmasse at det

kunne avleveres til Arkivverket uten alt for store omkostninger, og – ikke minst – at det ville være praktisk mulig å vurdere i detalj dets historiske verdi ⁴⁹⁾.

Noen slik detaljvurdering var imidlertid ikke mulig når det gjaldt de store masser eldre arkiver som i årenes løp hadde hopet seg opp ute i forvaltningskontorene. Man opprettholdt derfor muligheten for en fjerde kassasjonsrunde etter avlevering, da man ikke ønsket at forvaltningen på egen hånd skulle begynne å kassere i sine gamle arkiver. Arkiver som var eldre enn 1937 skulle avleveres uten forhåndskassasjoner. Arkivutvalget hadde erklært om disse arkivsaker at ”Kassasjon før overføring kommer bare på tale i de tilfeller hvor forholdene ligger spesielt til rette for det” ⁵⁰⁾. Det samme skulle gjelde for ”arkivmateriale med sterk tilknytning til (...) krigstiden (...)”. Det øvrige materialet fram til ca. 1955 skulle behandles i overensstemmelse med reglene for annen gjennomgåing. Deretter skulle den nye kassasjonsinstruksen følges helt ut.

Selv om Riksarkivaren skulle være den som eventuelt ga råd ved første kassasjonsrunde, og den som sammen med arkivskaper besluttet kassasjon ved annen, og selv om Riksarkivaren ved sin side i første omgang fikk to arkivinspektører som bindeledd mellom Arkivverk og forvaltning, ble det ved siden av dette i tillegg opnevnt et sakkyndig kassasjonsråd, som skulle fungere i en periode på fem år inntil det gamle systemet var avviklet og det nye innkjørt ⁵¹⁾. Kassasjonsrådet var fra Arkivutvalgets side tenkt som en ankeinstans ved uenighet i kassasjonssaker, men i den endelige instruksen ble denne myndighet tillagt KUD ⁵²⁾.

Systemet av 1961 representerer et forsøk på å skape et ”integreert” system: arkivledere (arkivsjefer) hos arkivskaper – utarbeidelse av arkivnøkler – kassasjonsregler – arkivinspektører – arkivbygg – regelmessige avleveringer. Hovedmengden av materialet skulle kasseres av arkivskaper selv enten fortløpende under saksbehandlingen eller så snart som mulig (senest 5 år) etter avsluttet saksbehandling. Etter at det resterende så hadde vært fredet i ytterligere 20 år skulle Arkivverket med sin ekspertise komme inn og forta det endelige skille mellom det bevaringsverdige og det kassable. Det bevaringsverdige ville nå framstå som et akseptabelt og overskuelig volum ⁵³⁾.

Grigg-systemet inneholder en modifikasjon i forhold til dets teoretiske opphav som det er grunn til å merke seg. Den engelske arkivpioneren Hilary Jenkinson hadde ment at verken arkivar eller historiker var kompetente til å kassere – det var bare arkivskaperen selv, ut fra sin rent forvaltningsfaglige innsikt (The administrative criterion). Grigg-komiteen føyde til at de arkivalier som hadde varig administrativ betydning stort sett ville være identiske med arkivalier av historisk verdi, og at det derfor var forsvarlig å la arkivskaperen

selv kassere. Dette pragmatiske kunstgrep mente man åpnet muligheten for automatiske kassasjoner av stort omfang. Modifikasjonen besto i at Grigg-komiteen ikke ville overlate all kassasjon til arkivskaperen, og derfor innførte en "second review", hvor rent historiskfaglige vurderinger (The historcal criterion) skulle anvendes direkte på materialet. Det norske arkivutvalget av 1958 foretok en ytterligere modifikasjon, og kjørte den historiske vurdering inn allerede ved første gangs gjennomgåing⁵⁴), hvor den etter teorien ikke hører hjemme. Slik sett har det norske systemet Grigg-systemets form, men ikke dets innhold. Arkivutvalget av 1958, og dernest instruksen av 1961, slo seg selv på munnen.

VI. Hva skulle kasseres?

Som vi har sett sto kassasjon sentralt helt fra det norske arkivverkets spede begynnelse i 1817. Det skulle kasseres, og det skulle kasseres mye. Hva som bør kasseres – og hva som bør bevares – er det imidlertid alltid vanskelig å si noe fornuftig om. Dette er det da også blitt sagt lite om i Norge.

Når Egeberg og Spenning i 1834 mente at bare *en promille* var bevaringsverdig, uansett dokumentets alder, burde man kanskje ventet at de to på bakgrunn av et så vidtgående kassasjonsforslag ville forsøkt å definere hva som var bevaringsverdig. Det ser ikke ut til at de har gjort det. Den ekstremt lave bevaringsprosenten gjør det trolig at de har ment at bare "klenodiene" skulle bevares for ettertiden. Riksarkivet skulle være oppbevaringssted for "Urkunden". Det var antakelig en lykke for ettertiden at arbeidet med å skille mellom "Documenter af Værd og Documenter aldeles uden Værd" ble dem for overveldende.

Har man denne målsettingen om kassasjon av 99.9% for øye, framstår Henrik Wergelands nå og da kritiserte kassasjoner som moderate og forsiktede.

I forbindelse med beslutningen i 1837 om at Riksarkivet også skulle fungere som sentralarkiv for alle statlige lokalarkiver i riket, ble det forsøkt å si noe mer om hva som var bevaringsverdig. Man talte om arkivsaker av interesse i "antiquarisk, statistisk eller historisk Henseende". Hva slags dokumenter dette kunne være ble det imidlertid overlatt til den enkelte lokale embetsmann eller betjent å avgjøre. Vi kan vel også i dette tilfellet si at det var bra systemet fungerte dårlig, selv om riksarkivar Michael Birkeland for sin del beklaget dette i 1877⁵⁵).

I sin redegjørelse i 1877 "Om Arkivvæsenets Ordning" framla riksarkivar Birkeland en del verditeoretiske synspunkter. Han mente for det første at de-

partementsarkivenes innhold "baade administrativt og historisk er langt viktigere end andre Embedsarkivers" (s.9), dernest at overøvrighetens arkiver samt arkivene etter organer som omfattet hele landet "i Viktighed (ofte) ikke staa tilbage for de tidligere behandlede", mens "meget kan kasseres efter kortere eller længere Tids Forløb" i militærarkiver og arkiver etter underordnede instanser (s.22-23).

Han gjorde her unntak for underrettenes skjøte- og pantebøker.

Dernest burde det ikke kasseres i arkiver fra før 1814 (s.46), mens moderne arkiver "ofte ere af ringere Værd for Historien" (s.43).

Birkeland opererte således dels med et alderskriterium, og dels med et forvaltningshierarkisk kriterium. Hans kamp mot de nyere regnskapssaker av enhver art – særlig tollregnskapene – blir forståelige på denne bakgrunnen.

Etter Birkeland kom perioden da man forsøkte å unngå kassasjon, både i praksis og i teori. Koren berørte problemet i sitt brev til departementet i 1928, men nøyde seg stort sett med å beskrive hvor vanskelig det var. Først med papirinnsamlingen i 1948 tas kassasjonsproblemet opp på et mer prinsipielt grunnlag.

Arkivutvalget av 1958 ryddet så opp i begrepene ved å slå fast at "ingen arkivalier kan (...) betraktes som fullstendig verdiløse" (Arkivutvalgets innstilling s. 14). Men, fortsetter det, "Man må overveie om den historiske verdi av en serie står i rimelig forhold til kostnadene ved oppbevaring ..."

Her står man overfor det såkalte bedriftsøkonomiske "cost-benefit" kriterium, som amerikaneren G. Philip Bauer lanserte i arkivsammenheng i 1944⁵⁶). Hvordan dette på noen meningsfull måte skal kunne anvendes ved arkivkassasjon, er det vanskelig å se. Men Arkivutvalgets uttalelse er likevel avklarende, forsåvidt som det slås fast at *all* kassasjon representerer et verditap. Arkivutvalget mente videre at eldre arkivsaker blir "mer betydningsfulle enn de arkiver som vokser fram, fordi man i dag har mange flere andre informasjonskilder". Endelig mente utvalget at kassasjon var nødvendig fordi "det store volum arkivmateriale (kan) bli et problem også for den historiske forskning". I sin oppfatning av kassasjon som en velgjerning overfor forskningen var utvalget på linje med en hovedstrømning i internasjonal arkivteori⁵⁷).

Fra Arkivbestyrelsens anslag i 1834 om de 99.9% arkivsaker "aldeles uden Værd" til Arkivutvalgets erklæring i 1959 om at ingen arkivalier er fullstendig verdiløse er det tross alt en lang vei. Den mistanken Arkivbestyrelsen dengang selv sådde om at Arkivverket ruget over store mengder verdiløst papir, gikk ikke sporløst hen. Forsøket fra de bevilgende myndigheters side etter århundreskiftet på å kople byggesak og kassasjon hører til i denne sam-

menhengen. Sosialdepartementets papirinnnsamling i 1948 er vel det seneste, men vel også det mest eklatante, uttrykk for holdningen fra 1834. Det kan tenkes at ikke minst innføringen av arkivbegrensnings-prinsippet har bidratt til å gjøre den gamle oppfatningen mindre gangbar, både hos arkivskaper og hos bevilgende myndigheter, fordi dette på en måte gjorde arkivskaperen selv til garantist for sine egne arkivers lodighet.

Kanskje denne effekten av Arkivutvalgets arbeid i det lange løp vil vise seg å være en av de viktigste.

Noter:

1. Jørgen H. Marthinsen: Norske arkivbestemmelser 1817 – 1983. Oslo 1983, s. 17.
2. Statssekretariatet, Statsråadvdelingen, Regjeringsrapporter bd. 8. Sak nr. 4 fra Finansdepartementet 2.8.1822.
Kommissjonen av 1822 besto av lektor – senere professor i ”økonomi og teknologi” – Gregers Fougner Lundh og Justitarius ved Akershus stiftoverrett Jens Christian Berg.
Det var Riksarkivets bestyrelse (som akkurat på det tidspunkt besto av fullmektig Eilert Christian Holtermann fra Marinedepartementet) som tok initiativet til kommissjonen. De skipslaster med arkivsekker som Jens Jacob Keyser sendte opp fra København i løpet av sommeren 1822 fortonte seg åpenbart som en uhorvelig mengde papir for den arme arkivbestyrelsen i Christiania.
3. Statssekretariatet, Regjeringsinnstillinger, bd. 94. nr. 4880/1834. 19.8.1834. Med i denne kommissjonen var professor Lundh og fullmektig Abraham Spenning. Lundh døde to år senere, og lektor Johan Rudolph Keyser kom inn i hans sted.
4. Ibid. Forestilling fra Riksarkivets ledelse til Finansdepartementet.
5. Statssekretariatet. Regj.innst. bd. 114. nr. 157/1837. 17.2.1837.
6. Det var det akademiske kollegium som tok initiativet til dette. Statsekretariatet. Regj.innst. bd. 118, nr. 536/1837, 23.5.1837. Kgl. res. 10.6.1837.
7. Jørgen H. Martinsen: Norske arkivbestemmelser 1817 – 1983 s. 17-18. Kgl. res. 23.12. 1839.
8. Ibid s. 18. Man hadde besluttet at månedlige rapporter ble for ofte.
9. Kgl. res. 4.11.1961, pkt. V 4.
10. Statsekretariatet, Regjeringens innstillinger bd. 273, sak 548, om opprettelse av et Centralarkiv i Trondhjem 5.6. 1850.
11. Michael Birkeland: ”Om Arkivvæsenets Ordning”, 1877, s.44.
12. Statssekretariatet, Regjeringens innstillinger, bd. 582, 1874, nr. 2087.

13. Kassasjon ca. 1840 – 1948 (Norge – Sverige). RAs arkiv.
14. Birkeland til Revisjonsdepartementet 16.4.1886. RA Kopibok, bd. 7.
15. RA til SSB 27.1.1886. RA Kopibok, bd. 7.
16. Revisjonsdepartementet til Riksarkivaren 25.9.1886. Kassasjon ca. 1840 – 1948 (Norge – Sverige). RAs arkiv.
17. Jeg har ikke funnet noen skikkelig forklaring på hvorfor dette inntrådte akkurat i 1887. Det naturlige ville vært at det kom som en følge av reformen i 1875. Det kan se ut til på en eller annen måte å henge sammen med regimeskiftet i 1884.
18. Avleveringer 1880 – 1883 fra Justis-, Revisjons-, Finans- og Kirkedepartementet. Se Tilgang 84/1880, 5, 11, 27, 33/1881, 32, 33, 42/1883. RAs arkiv.
19. ”... i den senere Tid (har man) i Reglen gjort det til en Betingelse for, at Avlevering kan finde Sted, at en saadan Kassation af Regnskabernes Bilage foretages af Vedkommende Kontor, før Regnskaberne afleveres til Rigsarkivet”. E.A. Thomle: Arkivmeddelelser 1896 – 1902. Meddelelser fra det norske Rigsarkiv II, s. 427.
20. Jørgen H. Marthinsen: Norske arkivbestemmelser 1817–1983. Oslo, 1983, s. 19–23.
21. Når Arkivutvalget av 1958 på s. 18 i sin innstilling sier at avlevering før kassasjon var den vanlige praksis helt fram til 1914, så er dette ikke riktig. Omslaget her kom, som vi har vist, nesten 30 år tidligere. En annen sak er det at det nok – særlig etter Birkelands tid – fremdeles forekommer at RA ber om kassasjonsbemyndigelse. Praksis var vaklende. Samtidig blir i en overgangsfase vekselvis arkivskaper og Riksarkivar høringsinstans ved kassasjoner, avhengig av hvem som tar initiativet d.v.s. avhengig av hvorvidt materialet er avlevert eller ikke.
22. Stortingsforhandlinger 1909 bd. 5, Stortingsdok. 37/1909, s. 3.
23. Stortingsforhandlinger 1916, bd. 7b. s. 1433, 3.6.1916. Bondehøvdingen Ivar Tveiten fra Telemark var formann i Universitets- og fagskolekomiteen, og i tur og orden så vel Stortingspresident som Kirkeminister, altså ingen hvemsomhelst.
24. ”... alle departementale arkivrum og kontorer er derfor nu overfyldt av arkivsaker”. Riksarkivar Koren til KUD 8.10.1928, s. 5.
25. KUD til Ra 13.7.1927. Kassasjoner ca. 1840 – 1948 (Norge – Sverige). RAs arkiv.
26. RA Kopibok nr. 52.
27. Stortingsforhandlinger 1938, bd. 6a. Budsjettinnst. S.nr. 22, 1938.
28. Ra til KUD 10.10.1938. RA kopibok nr. 72.
29. Stortingsforhandlinger 1940, bd. 6a. Budsjettinnst. S. nr. 4, s. 3-4; bd. 7, s. 670.
30. Dette gjaldt som vi husker ikke lokalarkiver.
31. R-komiteens innstilling, s. 17.

32. Aftenposten 28. februar 1948.
33. Stortingsforhandlinger 1948 bd. 2b. Stortingsmelding nr. 4, s. 6-7.
34. Ibid. bd. 6a. Innstilling S nr. 67 – 1948.
35. Kassasjoner ca. 1840-1948 (Norge – Sverige) RAs arkiv. Det var her atter tale om ”-negativ kassasjon” på laveste nivå, som ved lokalarkiver etter 1839 – systemet, men nå gjaldt det både lokale og sentrale arkiver.
36. Riksarkivets årsmelding 1947-48, s.3.
37. Administrasjonsnytt nr. 3, 1956, s. 17.
38. Udaterte blyantnotater i RAs arkiv, Kassasjoner ca. 1840-1948.
39. F.d.jnr. 984/1948 E. Rundskriv fra Finans- og tolldepartementet 3. april 1948.
40. Arkivutvalgets innstilling s. 19. Det var daværende førstearkivar Hallvard Trætteberg som oppfant ordet ”arkivbegrensning” som en hensiktsmessig betegnelse på den type kassasjon som skulle foretas av arkivskaperen selv forut for arkivlegging. (Trætteberg i telefonsamtale med undertegnede 24. mai 1985). Dermed kan begrepet sies å ha vært anvendt første gang 12. april 1948 (Trættebergs første utkast). Det springer på den annen side direkte ut av riksarkivar Steinnes forslag fra 1935 om ”kontortekniske reformer som tek sikte på mindre papirbruk”, som – om en vil – igjen har røtter tilbake til Forenklings- og sparekomiteene av 1922 og 1932.
41. Arkivutvalgets innstilling s. 20.
42. Administrasjonsnytt nr. 2, 1956, ”Arkivene, statens mangehodede troll”, s. 4 – 9.
43. Administrasjonsnytt nr. 3, 1956. ”Arkivtrollet”, s. 16 – 18.
44. Utvalget besto av rasjonaliseringsdirektør Reidar Danielsen, formann, og riksarkivar Asgaut Steinnes, professor Alf Kaartvedt, professor Knut Holt, byråsjef Aage Julsrud. Konsulent Else Marie Røed ble sekretær. Julsrud trakk seg etter et halvt års tid og konsulent Olav Fosseid kom inn i hans sted.
45. Arkivbegrensning, kassasjon og arkivordning i statsforvaltningens arkiver, 1974, s. 6.
46. Committee on Departmental Records Report. Her Majesty’s Stationery Office, London, 1954 (Grigg-rapporten) s. 38–45 om ”Particular instance papers”.
47. Arkivutvalgets innstilling s. 11–12, 50.
48. Se note 40.
49. Tankegangen bygger på Hilary Jenkinsons arkivteori fra 1920-årene. Se Ole Kolsrud, Massearkiver og verditeori, i Norsk arkivforum nr. 5, 1985, s. 120–123. Se også Grigg-rapporten s. 28–31.
50. Arkivutvalgets innstilling s. 52.
51. Det sakkyndige kassasjonsråd 1961–1968 besto av ekspedisjonssjef Kristian

Bloch, formann, riksarkivar Reidar Omang, universitetslektor Ingrid Semmingsen, ekspedisjonssjef Einar Grøstad, konsulent Willy Thoresen, førstesekretær Gunnar Lundschien, sekretær. Hallvard Trøttestad erstattet Omang 18.8.1964. Rådet hadde 1 møte i 1961, 11 i 1962, 4 i 1963, 3 i 1964 og 1 i 1965. Den viktigste sak rådet fikk gjennom var resolusjonen av 1963 om Riksarkivarens inspeksjonsmyndighet.

52. Arkivutvalgets innst. s. 29, og instruksens pkt. III 2 og IV 2 a.
53. Selv om vi på norsk ikke har noe begrep som skiller mellom det arkiv som oppstår hos arkivskaper (tysk: Registratur/Registraturgut), og det som til sist finnes verdig til oppbevaring i arkivinstitusjon (tysk: Archiv/Archivgut), dukker prinsippet opp i vårt system av 1961 i skillet mellom det arkivverdige (Registraturgut) og det bevaringsverdige (Archivgut).
54. Instruksen av 1961 punkt II 1b, II 2b, kommentaren til V 3, samt i kommentaren til punkt I i Felles kassasjonsregler for statsforvaltningen av 1.7. 1969.
55. Michael Birkeland: "Om Arkivvæsenets Ordning", 1877, s. 27.
56. Meyer H. Fishbein: A Viewpoint on Appraisal of National Records. *American Archivist* 1970, s. 177.
57. Ole Kolsrud: Massearkiver og verditeori. *Norsk Arkivforum* nr, 5, 1985, s. 133.

Datastrømme, telekommunikation og arkivdannelse

Om arkivmæssige problemer i den stigende anvendelse af edb i den offentlige forvaltning

Af Tyge Krogh

I disse år breder computeranvendelsen sig ud i forvaltningernes enkelte kontorer. Flere og flere af de for administrationen nødvendige data registreres på edb. Denne kvantitative vækst i brugen af edb medfører også væsentlige forandringer i arkivdannelsen. Artiklen beskriver nogle af de problemer disse forandringer afstedkommer for arkivvæsenets bevaringspolitik.

Tyge Krogh var 1984-86 arkivarvikar ved Rigsarkivets 2. afdeling, edbsektionen.

De diskussioner om edb's betydning for arkivdannelsen, som løbende føres i arkivvæsenet, har haft en tendens til at fordybe sig i mere langsigtede fremtidsperspektiver om mulige konsekvenser af den allernyeste edb-teknologis kommende udbredelse i forvaltningen, hvorimod de mere aktuelle problemer ved den nuværende anvendelse af edb sjældnere berøres.

I denne artikel skal fremlægges nogle problemer for arkivdannelsen, som den nuværende edb-anvendelse i den offentlige forvaltning afstedkommer¹⁾. Problemerne er ikke forårsaget af nye revolutionerende teknikker, men af de sidste års voldsomme kvantitative vækst i edb-anvendelsen. Det drejer sig om dokumentationsproblemer i forlængelse af den voksende udveksling af oplysninger mellem forskellige edb-registre, om registrenes i stigende grad unikke indhold og voksende betydning for forskningen, om den stadig mere udbredte telekommunikations konsekvenser for papir-sagsdannelsen m.v., og endelig – i forlængelse af ovenstående – om problemer ved forskernes kommende anvendelse af edb-arkivalierne.

Datastrømme

Den nuværende edb-udvikling kendetegnes af en stadig stigende udveksling af data mellem edb-registrene, selv om Registerloven sætter visse grænser herfor. Datastrømmene skyldes generelt ønsket om at anvende informationer, som dannes i andre institutioner. Hertil kommer det tekniske forhold, at den mest arbejdskrævende del af etableringen af et register er indtastningen af data og fejlretning heri. Dette arbejde kan undgås, hvis oplysningerne kan hentes fra andre registre. Der er altså en væsentlig rationaliseringsgevinst for-

bundet med at undgå, at samme informationer indtastes flere gange. Datastrømmene medfører imidlertid nogle problemer for arkivdannelsen.

Den *integration af edb-registrene i de offentlige institutioner*, som datastrømmene afstedkommer, nødvendiggør for arkivvæsenets vedkommende en tilsvarende integreret bevaring/kassationsbehandling af registrene.

De mest bevaringsværdige registre vil ofte være de meget store registre, som opsamler oplysninger fra mange mindre registre. Men bevares de store registre kan undersøgelser af oplysningernes opståelsessituation og validitet blive svære at foretage, da oplysningerne stammer fra andre institutioner end den, der opretholder det store register.

Et iøjnefaldende eksempel på denne problematik er Statsskattedirektoratets Rente- og kontroloplysningsregister (RKO). Dette register modtager oplysninger fra ca. 30 andre statslige og kommunale registre med henblik på at kunne kontrollere skatteydernes selvangivelsesoplysninger. De oplysninger, som registreres i RKO, er imidlertid kun de nøgne skatterelevante beløb. Ved en forskningsmæssig anvendelse af sådanne oplysninger kan der være behov for at kunne dokumentere den nærmere baggrund for beløbene og deres nøjagtighed. Netop vurderingen af oplysningernes nøjagtighed er vigtig i dette tilfælde, fordi der kun i begrænset omfang foretages rettelser i RKO i forlængelse af ligningsarbejdet. Der er altså et åbenbart behov for at se bevaringen af RKO i sammenhæng med føderegistrene og arkiverne fra de institutioner, hvori de er opstået.

Den stigende dataudveksling forøger altså behovet for tværgående bevaring/kassationsbehandling i Rigsarkivet og mellem Rigsarkivet og landsarkiverne.

Udvekslingen af data foregår imidlertid ikke kun mellem forskellige offentlige registre, der foregår også en *integration af den private og den offentlige registerdannelse*.

Et eksempel herpå er udviklingen indenfor personskatteligningen. I løbet af 1970'erne inddrog skattevæsenet edb til at effektivisere ligningsarbejdet. Siden 1970 er selvangivelsesoplysningerne blevet indtastet til edb-mediet med henblik på at lette skatteberegningen og udskrivningen af skattemeddelelser. I 1972 og 1978 oprettede Skattevæsenet to registre til kontrol af selvangivelsesoplysningerne. De væsentligste kontroloplysninger hertil, nemlig lønoplysninger fra arbejdsgiverne og renteoplysninger fra pengeinstitutter m.v., stammer fra private virksomheder. Grunden til at det kan betale sig at opretholde så omfattende kontrolregistre er, at de fleste lønoplysninger og

alle renteoplysninger indberettes ved overførsler på maskinlæsbare medier fra edb-registre i de private virksomheder og dermed ikke skal indtastes på ny.

Maskinstue på Datacentralen, hvor der anvendes pladelagre eller disks. De osteklokkelignende plasticbeholdere (støvbeskyttere) indeholder »diskpacks« med 10-12 disks/plader. Disse diskpacks placeres samlet i aflæsningsmaskinen. Pladerne aflæses med diagonalt placerede arme, der går ind i mellemrummene mellem pladerne, og alle oplysninger kan derved nås ved en enkelt omdrejning. Diskpacks har en kapacitet svarende til flere magnetbånd. Foto: Datacentralen.

I 1980 havde skattevæsenet fået så meget tillid til de oplysninger, man modtog fra arbejdsgivere og pengeinstitutter, at man påbegyndte den såkaldte erklæringsordning for selvangivelser. Herefter kunne skatteydere, der kun

havde indtægter, som skattevæsenet kunne få oplyst fra anden side, undlade at udfylde selvangivelsen. Med indførelsen af de gule felter på selvangivelsen fra skatteåret 1984 kan alle skatteydere undlade at anføre disse oplysningstyper.

Denne udvikling giver skattevæsenet væsentlige indtastningsbesparelser, da langt færre data skal indtastes fra selvangivelserne, og den gør det lettere for skatteyderne at udfylde selvangivelsen, men den giver visse arkivmæssige problemer.

Skattevæsenets indtastningsbesparelse opstår, som det ses, fordi man trækker på den private registerdannelse. Udviklingen indebærer med andre ord, at de private registre i stadig højere grad integreres med de offentlige. Resultatet heraf er, at datadannelsen, som ligger til grund for de offentlige registre, foregår uden for arkivvæsenets lovbestemte rækkevidde.

De offentlige institutioner har naturligvis altid indhentet informationer fra borgerne, men udnyttelsen af den private registerdannelse har en lidt anden karakter. Hvor det tidligere var enkeltpersoners oplysninger om sig selv skattevæsenet opsamlede, så er det nu store virksomheder, der leverer data om befolkningen. Pengeinstitutternes data bearbejdes og kontrolleres efter regler fastsat i skattekontrolloven, før de sendes til skattevæsenet, og pengeinstitutterne modtager oplysninger fra offentlige registre som CPR-registeret til at forbedre deres data.

Som følge af den lovmæssige regulering tillægges de private registres dataoverførsler til skattevæsenet en væsentlig validitet, som erklæringsordningen viser. Et yderligere eksempel på skattevæsenets tillid til de private registeroplysninger er, at der siden 1985 ikke har skullet oprettes en skattesag, hvis der konstateres uoverensstemmelse mellem selvangivelsernes løn- og renteangivelser og de fra arbejdsgivere og pengeinstitutter oplyste. I stedet vil skatteyderen automatisk få tilsendt arbejdsgivernes og pengeinstitutternes oplysninger, og først hvis skatteyderen gør indsigelser mod disse oplysninger bliver sagen taget op manuelt.

Det som sker ved skattevæsenets anvendelse af den private registerdannelse er altså, at staten indgår i en gensidig informationsudveksling med private virksomheder, og at private virksomheder overtager en del af det administrative arbejde i den offentlige virksomhed. Denne integration af privat og offentlig administration i forlængelse af den stigende dataudveksling gør det vanskeligere at dokumentere forvaltningsprocessen med de offentlige arkiver alene, og udviklingen rejser dermed spørgsmålet om private virksomheder som f.eks. pengeinstitutterne burde have pligt til at aflevere dele af deres arkiv til arkivvæsenet²).

En anden konsekvens af datastrømmene mellem offentlige og private registre er, at *edb-registrene* i stadig højere grad kommer til at indeholde oplysninger, der er *unikke i de offentlige arkiver*. I redegørelsen 'Arkivering af registre iht. § 9, stk. 4 i lov om offentlige myndigheders registre' udgivet af Rigsarkivet 1982 siges det, at »edb-filerne sjældent vil være unikke« (s. 13), og at bevaring af edb-filer »er begrundet med mulighederne for kvantitativ maskinel bearbejdning« (s. 15). Edb-registrene fremstilles altså nærmest som et forskningsmæssigt ekstragode, hvis oplysninger tillige vil findes i institutionernes papir-arkiver.

Sådan var forholdene også på skatteområder for nogle år siden, men ikke mere. De selvangivelsesoplysninger, som er omfattet af erklæringsordningen, herunder løn- og renteindtægtsoplysninger, kan jo ikke længere forventes at forekomme i selvangivelserne. Løn- og renteindtægtsoplysningerne vil heller ikke forekomme som papir-inddata, da de overføres maskinelt fra de private registre. Dermed bliver skattevæsenets edb-registre og uddata herfra de eneste kilder til disse for ligningen fundamentale oplysninger.

Denne voksende betydning af edb-registre rejser spørgsmålet om, hvor teknisk tilgængelige registrene egentlig er for fremtidens forskere. Dette vil blive diskuteret nedenfor. Det er imidlertid også tankevækkende, at denne udvikling i høj grad forøger Registertilsynets indflydelse på, hvilke oplysninger der skal bevares for eftertiden. Registertilsynet skal godkende alle bevaringer af edb-registre med personoplysninger. Med den beskrevne udvikling er det altså ikke længere blot bevaring af forskningsmæssige ekstragoder Tilsynet skal godkende, men også bevaring af registre, hvis oplysninger er unikke i den offentlige forvaltning.

Telekommunikation

Den forøgede betydning af edb-registre, som datastrømmene medfører, understreges yderligere af en anden dominerende udvikling på edb-området. Det er den stigende anvendelse af telekommunikation, dvs. direkte skærmterminaladgang til de store registre.

I 1970'erne har edb væsentligst været anvendt til beregningsmæssige formål og til udskrivning af del- og totaludskrifter af registrene ud fra relevante sorteringskriterier (f.eks. kommunevis). Denne anvendelse er stadig almindelig mange steder. Således kan det fælleskommunale Ejendomsstamregister (ESR) og Bygnings- og boligregisteret (BBR) udskrive periodiske totaludskrifter til kommunerne til brug for enkelttopslags anvendelse. Såvel for ESR's og BBR's vedkommende, som for alle de store skatteregistre gælder imidler-

tid, at de kommuner, som ønsker det, i stedet kan modtage direkte telekommunikation af registrenes oplysninger.

Telekommunikation er dyrere end totaludskrifter. Det er nødvendigt, at registeret etableres som database og lagres på det bekostelige disk-medie, brugerinstitutionerne skal anskaffe skærmterminaler til sagsbehandlerne, og hver oplysningssøgning koster penge. Til gengæld går udsøgningen af oplysningerne langt hurtigere og oplysningerne kan løbende ajourføres, hvilket sparer arbejdstid.

Trods omkostningerne breder telekommunikation af registeroplysninger sig derfor meget hurtigt idag.

Telekommunikationens betydning for arkivdannelsen ligger i, at behovet, såvel for udskrivning af oversigter (totaludskrifter o.l.) som for papirdokumentation ved sagsbehandlingen falder væsentligt.

I ligningsarbejdet ses f.eks. at ligningsprotokollerne, som siden 1970 har været uddata fra Det centrale skatteyderregister (CSR), fra 1984 ikke længere produceres. De er overflødige, efter at terminaladgang også til tidligere års ligningsoplysninger er indført. Ligningsprotokollerne har imidlertid været arkivvæsenets væsentligste bevaringsobjekt inden for skatteadministrationen. Inden for ESR og BBR går flere og flere kommuner bort fra at modtage totaludskrifter til fordel for teleadgang til oplysningerne.

Telekommunikationen medfører også begrænsning af papirdokumentationen i sagerne. I den kommunale skatteadministration har man, fra erklæringsordningen indførtes og til nu, vedlagt selvangivelserne (skattesagerne) udskrifter fra CSR med slutopgørelser og de oplysninger, som mangler på selvangivelsen som følge af erklæringsordningen, således at alle relevante oplysninger fandtes i papirsagerne. I hvert fald i Århus kommune er man imidlertid på det seneste ophørt med at vedlægge disse udskrifter, og man trækker så i stedet på teleadgangen til CSR, hvis man får brug for oplysningerne. Da også al journalisering og udskrivning af breve i skattesager foregår på edb (i Sagsstyrings- og udskrivningssystemet SOUL), så overvejer man i Århus også på længere sigt at undlade at lægge udskrifter af skattevæsenets breve i skattesagerne.

Der er altså en række forhold i den aktuelle edb-anvendelse, som bidrager til at forøge edb-registrenes betydning for den fremtidige historiske forskning:

1. I forlængelse af datastrømmene etableres i stigende grad store centrale edb-registre (informationsdatabaser), hvis oplysninger stammer fra mange forskellige institutioner. Selv om de enkelte oplysninger i sådanne store regi-

stre findes andetsteds forøger denne udvikling edb-registrenes selvstændige administrative betydning og dermed også deres fremtidige forskningsmæssige betydning.

2. Anvendelse af den private registerdannelse medfører, at en række oplysninger i de offentlige registre ikke vil forekomme andetsteds i de offentlige arkiver.

3. Den stigende anvendelse af telekommunikation medfører for det første, at det administrative behov for totaludskrifter fra registrene bortfalder, for det andet at edb-registrene overtager en væsentlig del af papirsagsdannelsens informative og arkivmæssige funktioner. Brevskrivning og -henlæggelse, nedskrivning og arkivering af administrative beslutninger, revision af oplysninger i forlængelse af sagsbehandling, informationsøgning – alle disse funktioner gør telekommunikation til store informationsdatabaser idag mulige og rationelle at foretage foran skærmterminalen i stedet for at gå den langsommeligere vej til papirsagerne.

Med den voksende forskningsmæssige betydning bliver spørgsmålet om registrenes praktiske tilgængelighed i arkiverne vigtigere. Dette problem skal behandles i det følgende.

Edb-registeroplysningernes praktiske tilgængelighed i Rigsarkivet

Ved overførsel af edb-registrene til Rigsarkivet bliver adgangen til registrenes oplysninger i høj grad besværliggjort i forhold til den lette adgang sagsbehandlerne som ovenfor beskrevet har.

Edb-arkivalier er svære at opbevare. De kræver en løbende såvel fysisk som systemmæssig vedligeholdelse. Hertil kommer at alle edb-registre med personoplysninger, og det er de fleste, først bliver tilgængelige for offentligheden efter 50-100 år, og efter denne lange periode vil den enkelte årsversion af et register antagelig kun med års mellemrum blive anvendt af historieforskere.

Arkivvæsenet skal altså med sine bevaringer tilgodese et fremtidigt særdeles ekstensivt anvendelsesbehov af en meget stor mængde forskelligartede edb-arkivalier. For at håndtere denne opgave må vedligeholdesarbejdet begrænses så meget som muligt. Det er derfor nødvendigt at registrene afleveres i en standardiseret og forsimplet form, som desværre også begrænser den umiddelbare tilgængelighed væsentligt.

Det som medfører den væsentligste begrænsning i registeroplysningernes tilgængelighed er, at programmelt kasseres, dvs. programmerne til at læse registerfilerne koder og fremstille det læste i en forståelig form, programmer

til udsøgning af data efter bestemte kriterier og programmer til produktion af udskrifter m.v. Det som bevares er kun de nøgne registerfiler samt en 'dokumentation' på papir, som beskriver de enkelte data i registerfilerne, således at nye læseprogrammer kan udarbejdes.

Dette indgreb i tilgængeligheden er nødvendigt for at gøre den systemmæssige vedligeholdelse nogenlunde overkommelig. Problemet er i korthed, at programmerne skrives i mange forskellige programmeringssprog, som hver især udvikles til stadighed. Hertil kommer at programmeringssprog og programmer for en del er maskinafhængige og altså kun kan anvendes på bestemte datamater. Vedligeholdelsesarbejdet ville altså blive mangedoblet, hvis programmene også skulle bevares.

Udarbejdelse af papir-dokumentationen er ofte en lavt prioriteret del af driften af edb-registre³⁾. Dokumentationen er derfor ikke blot meget forskelligartet fra institution til institution, men også ofte mere eller mindre mangelfuld. Dokumentationen er også vanskelig at gå til. Den består som regel af en fuldstændig databeskrivelse udarbejdet ved registerets oprettelse og derefter et antal af rettellesblade hertil.

Det er på denne baggrund min opfattelse at en kommende forskningsmæssig anvendelse af edb-registrene vil kræve et væsentligt forarbejde.

For at kunne anvende et register skal forskeren først læse en – forhåbentlig fuldstændig – dokumentation af registerets opbygning og derefter udarbejde et program, der kan aflæse de ønskede oplysninger i registeret og præsentere dem på en forståelig måde i en udskrift eller eventuelt sende dem til et statistikprogram. Dette arbejde med programmering vil blive større efterhånden som edb-teknikken og anvendelsen af edb udvikler sig, idet registerfilernes strukturer bliver stadig mere komplicerede. F.eks. indeholdt CSR's ligningsregister ved sin oprettelse i 1970 340 mulige datatyper pr. registerindivid og i 1984 var antallet steget til 1222! Programmeringsarbejdet forøges yderligere hvis forskeren ønsker at foretage sammenligninger over en længere periode, idet der næsten som regel vil være forandringer i datastrukturen fra år til år.

Arkivvæsenet vil også selv kunne udarbejde læseprogrammer og søgesystemer, når der efter 50-100 år bliver offentlig adgang til registeroplysningerne. Men væsenets ressourcer til tilgængeliggørelse af arkivalier er ikke og vil heller ikke blive store. Og udarbejdelse af pædagogiske skærm billeder/udskrifter og søgesystemer, som tilgodeser de forskelligartede søgebehov, vil være meget arbejdskrævende.

Maskinstue på Kommunedata til kørsel med magnetbånd. Rigsarkivet modtager de bevaringsværdige edb-registre på magnetbånd. Foto: Kommunedata, Jørgen Jørgensen.

Det forekommer ikke sandsynligt, at der i fremtiden vil findes tekniske løsninger, som kan befri forskerne og arkivpersonalet for dette programmeringsarbejde. Tværtimod er det meget tænkeligt, at udviklingen af stadig mere avancerede edb-sprog og måske forandrede grundstrukturer i lagringen vil gøre det *mere* kompliceret end idag, eller at det i hvertfald vil kræve en særlig viden (en ny hjælpedisciplin: historisk edb?) at tilgængeliggøre informationerne i registrene.

Til disse tekniske problemer kommer så de økonomiske. Det er – med den nuværende teknologi og de nuværende forventninger til den teknologiske udvikling – ikke sandsynligt, at det vil være økonomisk rimeligt at genetablere en terminaladgang til de enkelte oplysninger i registrene. Hertil vil omkostningerne ved den enkelte søgning være for store⁴). Den form for tilgængeliggørelse, som kan komme på tale vil derfor være udskrifter af oplysningsmassen på papir eller mikrofilm.

De her nævnte forudsigelser om den fremtidige tilgængelighedssituation er naturligvis behæftet med stor usikkerhed. Dette ikke blot fordi det drejer sig om fremtiden, men også fordi der ikke er foretaget en egentlig grundig udforskning af de enkelte præmisser for forudsigelsen.

Er overvejelserne imidlertid rigtige, så vil det altså kræve en stor forhåndsindsats og en del penge at få adgang til oplysningerne i edb-registrene.

Det edb-registre med disse udsigter vil kunne anvendes til af fremtidens forskning vil være statistiske analyser. Her vil forarbejdet med programudarbejdning kunne svare sig, og der vil være mulighed for at få udgifterne til opgavens kørsel på et edb-anlæg dækket af forskningsmidler. For de forskellige forskningsmæssige behov for enkeltopslag i registeroplysningerne og for indledende research i kildematerialet m.v., vil edb-registrene reelt være lukket land. Herudover kan man frygte, at de økonomiske krav mere generelt vil hindre den ubemidlede forskning – vel især studenter- og amatørforskningen – i at anvende registrene. Der vil dermed blive sat økonomiske hindringer op for den demokratiske adgang til arkivalierne.

Den bevaringsmæssige konsekvens af dette femtidsperspektiv må være, at edb-mediet kun i de tilfælde, hvor der alene kan forventes statistiske anvendelser, kan stå alene. Som regel må det kræves, at bevaringsværdige oplysninger tillige findes på papir eller mikrofilm.

En sådan dobbeltbevaring har hidtil været ret uproblematisk at gennemføre. Dels har sagsarkiver og inddata kunnet tilgodese behovet, dels har institutionerne indtil nu, hvor terminaladgangen breder sig, som ovenfor nævnt selv haft interesse for totaludskrifter til opslagsformål, som så har kunnet be-

vares. Med den nuværende udvikling må man imidlertid oftere forvente, at ingen af disse muligheder kan tilgodese et behov for dobbeltbevaring. Det vil derfor blive nødvendigt at kræve totaludskrifter produceret specielt til arkiveringsformål.

Institutionerne vil måske selv have interesse i arkiveringsudskrifter af edb-oplysningerne. Der er relativt store grundomkostninger forbundet med at vedligeholde edb-registre og programmel, og det bliver derfor uøkonomisk at opretholde et edb-register, når det administrative behov for adgang til en oplysningsmasse efter nogle år begrænses meget. I Statsskattedirektoratet overvejes det at begrænse edb-lagringen af lignings- og betalingskontroloplysninger til 10 år, da behovet for korrektioner af og søgninger i oplysningerne herefter er meget lille. Imidlertid vil der jo også efter de 10 år være behov for adgang til oplysningerne, hvor begrænset det end er, og dette ekstensive behov kunne en udskrift af oplysningerne tilgodese.

Et sådant administrativt behov for udskrifter af edb-registre ved deres nedlæggelse er imidlertid så nyt, at det endnu ikke er erkendt af de arkivskabende institutioner. Det kan derfor meget vel blive forsømt p.g.a. de udgifter det vil indebære. Hertil kommer at forskningsmæssige behov for udskrifter antagelig ikke altid vil falde sammen med de langsigtede administrative behov, således at design og produktion af udskrifter specielt til arkivvæsenet kan blive nødvendig.

Spørgsmålet om langsigtet opbevaring af oplysninger lagret på edb er altså meget åbent, og der er derfor behov for, at arkivvæsenet offentsivt argumenterer for de forskningsmæssige bevaringsbehov. Forudsætningen for en sådan indsats er jo imidlertid, at arkivvæsenet har dannet sig en klar mening om den fremtidige forsknings behov. Det er på denne baggrund vigtigt, at arkivvæsenet nærmere får undersøgt og diskuteret de praktiske tilgængelighedsproblemer ved edb-registre, således at holdningen til behovet for dobbeltbevaring kan afklares og underbygges af en grundig argumentation.

Noter:

1. Artiklen bygger på indtryk fra mit arbejde i edb-sektionen på Rigsarkivets 2. afdeling. Her har jeg især beskæftiget mig med kassationsbehandling af Statsskattedirektoratets og de fælleskommunale edb-registre.
2. Spørgsmålet om arkivvæsenets kompetance overfor private virksomheder, som varetager offentlige opgaver, er behandlet af Inger Dübeck i 'Statsmagt og arkiver' Kbh. 1982 s. 66-74.

3. Dette er nærmere beskrevet af Dan Tørning i artiklen 'Edb-arkivalier. Erfaringer og perspektiver' i Arkiv 9. bd. nr. 1 1982 s. 14-16.
4. Især søgninger efter andre kriterier end dem, hvorefter registeret er ordnet, vil være bekostelige. Jvf. iøvrigt Dan Tørning 1982 s. 12.

Tranquebararkivalierne i Indien

Af Karl Peder Pedersen

Da danskerne i 1845 forlod Tranquebar slettedes ikke alle spor. Tilbage i byen stod bl.a. et rum fyldt med danske dokumenter, som hermed blev overtaget af briterne. Om disse papirer og protokoller og deres senere skæbne handler denne artikel.

Cand. mag. Karl Peder Pedersen var i 1985 ansat ved Kunstakademiets Tranquebar-projekt. I forbindelse med dette opholdt han sig tre måneder i Tranquebar og Madras.

Indledning

Da Danmark i 1845 solgte sine indiske besiddelser Tranquebar og Serampore til briterne, fulgte en del danske arkivalier med i købet. Det drejede sig primært om dokumenter og sager, som var nødvendige for den fortsatte administration af områderne.

Tranquebararkivalierne befinder sig i dag på Tamil Nadu Archives i Madras, mens det er uvist, hvad der er sket med arkivalierne fra Serampore. Måske findes de stadigvæk på et arkiv i Calcutta¹⁾.

Det var med bange anelser jeg i september 1985 meldte min ankomst på Tamil Nadu Archives i Madras. Jeg var i Indien i forbindelse med et opmålingsprojekt i Tranquebar, og skulle prøve at finde noget materiale om de gamle danske huse, som vi var i færd med at måle op²⁾.

Før afrejsen havde jeg siddet på Rigsarkivets læsesal og den ene gang efter den anden fået at vide, at de bestilte pakker og protokoller fra Ostindisk Kompagni var utilgængelige. Med sagerne fra Asiatisk Kompagni gik det nemmere, men også her fandtes meget materiale på smuldrestadiet. Den nødvendige konservering af de ostindiske arkivalier, som Aage Rasch i 1956 gjorde sig til talsmand for, syntes kun i et beskedent omfang at være blevet ført ud i livet³⁾.

Det var på denne baggrund jeg med lidt bange anelser så frem til mødet med de danske arkivalier i Madras. Hvordan havde papirerne klaret det lange ophold i troperne? Havde den britiske og indiske arkivadministration haft penge og ressourcer til at konservere de så godt som aldrig benyttede danske arkivalier, eller var det hele brændt sammen i een stor bunke? Det var nogle af de spørgsmål jeg stillede mig, mens jeg ventede på de første arkivalier. Inden jeg røber resultatet af dette møde, vil det være på sin plads at se lidt nærmere på disse arkivaliers historie.

Tranquebararkivet

Den danske koloni Tranquebar var frem til 1777 overladt til først Ostindisk Kompagni (1620-1729) og derefter Asiatisk Kompagni (1732-77). I 1777 overtog den danske stat selv styret. Der oprettedes et guvernement i Tranquebar, mens administrationen i Danmark blev henlagt til Kommercekollegiet.

De danske papirer i Tranquebar blev opbevaret i et rum på kastellet Dansborg. Den ældste eksisterende oversigt over arkivet er fra 1702⁴⁾. Den næste er fra 1779, hvor der blev lavet et ”Repertorium over arkivet” i forbindelse med statsovertagelsen⁵⁾. Ti år efter, i 1789, udarbejdede den historisk interesserede sognepræst ved Zionskirken, Henning Engelhart, en grundig arkivregistratur. I indledningen til registraturen gør han grundigt rede for arkivmaterialelets tilstand, og han kritiserer 1779-registraturen for at være aldeles ufuldstændig. Samtidig skriver han, at Asiatisk Kompagnis faktori i Tranquebar havde beholdt en hel del arkivalier, som burde have været afleveret ved statsovertagelsen 1777-79. Meget af dette var siden blevet brændt af faktori-folkene ⁶⁾.

Det synes som om Engelharts indsats har fremmet interessen for arkivalierne på Dansborg. I hvert fald indrettedes i 1796 nye hylder til protokollerne, og der sattes nye vinduer i ”for at fraholde Utøy fra Archivet” ⁷⁾.

Ved Tranquebars salg i 1845 forblev den del af arkivet, som var af betydning for den fortsatte administration på stedet. Dette materiale førtes senere til distriktshovedstaden Tanjore, hvor det indgik i *den engelske collectors arkiv*. Collectoren er distriktchef med beføjelser, der svarer til en dansk amtmands før 1970. Derudover er hans vigtigste funktion – som navnet antyder – at på-ligne og opkræve skatter ⁸⁾.

I 1891 blev de danske arkivalier atter flyttet. Denne gang til Madrasregeringens store arkiv: *Madras Record Office*, og her befinder de sig stadigvæk, mens arkivet efter Uafhængigheden har ændret navn til *Tamil Nadu Archives*.

Danish Records

De danske arkivalier blev i Madrasarkivet ordnet i en særlig gruppe under betegnelsen Danish Records. På tilsvarende måde opstilledes her de hollandske koloniarkivalier, og selvfølgelig også det meget omfattende engelske kompagniar-kiv fra Madras Presidency.

I 1908 påbegyndte arkivledelsen en udgivelse af interessante dele af disse koloniarkiver. I løbet af få år så en halv snes hollandske publikationer dags lys, – mest memoirer, dagbøger og breve. Det danske materiale egne sig ik-

Artiklens forfatter foran Tamil Nadu Archives i begyndelsen af monsuntiden (oktober 1985). Foto: Arkitekt Torben Hjelm.

ke i samme grad til udgivelse, – her var nemlig hverken memoirer eller dagbøger bevaret. Lidt blev det dog til. Den danske missionær, Johannes Bittmann, der var stationeret i Madras, lavede et uddrag af det danske guvernements publikationsbog, 1779-1824, som udkom på engelsk i 1908 under titlen: Calender of a volume containing notifications (1779 to 1824) issued by the Danish Administration at Tranquebar. Danish Records, serial no.1. Madras 1908.(13 sider)⁹).

Først i 1925 blev der af missionær Knud Heiberg udarbejdet en dansk registratur over arkivalierne¹⁰). Den dannede grundlaget for den nu gældende engelske registratur fra 1952: "Catalogue of Danish Records"¹¹). På grundlag af denne kan der opstilles følgende oversigt over det danske kildemateriale. (Numrene i parentes henviser til 1952-registraturen).

DANISH RECORDS

ARKIVDESIGNATIONER

1878-1891 Liste over dokumenter, m.m. afleveret fra Tanjore Collectorate, 1 læg (220.93)

TRANQUEBAR BYTING

Justits- og politivæsen

Justitsvæsen

- 1780-1781 Dele af tingbog, 1 læg (220.2)
- 1785-1793 Tingbøger, 3 bd. (220.3-5)
- 1796-1800 Ting- og politiprotokoller, 3 bd. (53-55)
- 1802-1813 Tingbøger, 9 bd. (56-64)
- 1816-1823 Tingbøger, 7 bd. (123-129)
- 1823-1845 Tingbøger, 24 bd. (130,160-182)
- 1802-1845 Domsprotokoller, 26 bd. (132-152,154-55,157-159)
- 1810-1845 Domme, 29 læg (220.17-45)
- 1824-1826 Brevbog, 1 bd. (214)
- 1781-1791 Udkast til Justitsreglement, 1 læg (209)
- 1840-1845 Tingsvidneprotokoller, 4 bd. (183-186)
- 1797 Stævning, 1 læg (220.49)
- 1828 Sagen mod løjtnant Horstmann, 1 læg (220.85)

- udat. Stævning, 1 læg (220.49)
udat. Voldgiftskendelse, 1 læg (220.57)

Politivæsen

- 1800-1845 Politiprotokoller, 21 bd. (91-108,220.13,15-16)
1831-1836 Domsprotokoller, 2 bd. (153,156)
1842-1845 Domsprotokoller, 1 bd. (131)

Skøde- og pantevæsen

- 1779-1845 Skøde- og panteprotokoller, 31 bd. (1-9,13-18, 20, 22-29,31-36)
1737-1845 Registre til skøde- og panteprotokoller, 6 bd. (10,12,19,21,30, og 37)
1800, Registrerings- og vurderingsprotokoller, 2 bd. (206, 211)
1824-1844
1823-1824 Gældskommissionsprotokol, 1 bd. (194)
1784 Skøde fra Sami Setty til Kanagasabe Mudaly, dansk oversættelse,
1 læg (220.47)
udat. Skøde på Kongensgade nr. 22 (et blad) (220.86)

Fogedvæsen

- 1809-1817 Fogedprotokoller, 2 bd. (203, 220.14)
1821-1845 Fogedprotokoller, 7 bd. (187-193)
1822 Fogedforretning på Tillialy, 1 læg (220.60)

Notarius publicus

- 1782-1785,Notarialprotokoller, 6 bd. (47-52)
1780-90,
1794-1845
1779,1781,Dele af noterialprotokoller, 2 læg (220.9-10)
1791

Skifte- og overformynderivæsen

- 1803-1815, Skifteprotokoller, 4 bd. (73,195-197)
1823-1840
1817-1818 Skiftedokumenter, 1 læg (220.71)
1831-1834 Bogholder S. Bechs skifte, 1 bd. (198)
1795-1833 Skifte efter forskellige, 12 læg (220.65-70, 72-77)

Auktionsvæsen

- 1779-1845 Auktionsprotokoller, 18 bd. (65-72,74-83)
1793, Dele af auktionsprotokoller, 3 læg (220.6-8)
1803-04,
1815-16

Klagesager

- 1809-16, Klageprotokoller, 14 bd. (109-122)
1823-45
1813 Del af klageprotokol for politiretten, 1 læg (220.12)

SORTERETTEN

- 1799-1803 Tingbøger, ført på tamilsk, 6 bd. (84-89)

GUVERNEMENTETS OVERRET

- 1800-1845 Skødeprotokoller, 4 bd. (38-41)
1786 Dom i sag mellem to kaster, 1 læg (220.78)

KRIGSRETTEN

- 1779-1837 Krigsretsprotokoller, 3 bd. (199-201)
1800-1802, Dele af krigsretsprotokoller, 1 læg (220.11)
1803-1805
1805-1806 Krigsretsdokumenter, 1 læg (220.55)
udat. Stævning til løjtnant Lutter, 1 læg (220.54)

CATCHERIET (TOLD- OG LANDVÆSENSKONTORET)

- 1825-1845 Journal over udstedte ordrer, 2 bd. (204-5)
1798 Matrikel over landsbyerne Annakovil, m.fl. 1 bd. (42)
(1798) Matrikel over landsbyerne Tevanur, m.fl. 1 bd. (43)
1830-1845 Skødeprotokol, 1 bd. (45)
1825-1845 Skødeprotokoller (skøder på opdyrket land, samt afgiftsfrihedsbreve på øde jorder), 2 bd. (44,46)
udat. Fortegnelse over afgiftsfrihedsbreve og papirer ang. risdyrkning, 1 læg (220.79)

- 1833-1845 Serisdarens (toldopsynsmandens) regnskaber, 1 bd. (202)
1837-1845 Protokol ført af vekslingskontoret, 1 bd. (217)
udat. Regulativer for Catcheriet, skattesager, 1 bd. (210)
udat. Kort, 2 stk. (220.83-84)

GUVERNEMENTET

- 1821-1822, Brevbøger, 2 bd. (212,218)
1839-1844
1834, Breve fra guvernementet, 4 læg (220.61-64)
1837-1839
1817 Breve til byfogeden, 1 læg (220.58)
1778-1831 Guvernementets publikationer på tamilsk, 1 bd. (207)
1779-1824 Publikationsbog, 1 bd. (208) (Udgivet i 1908)
1845 Undersøgelsesprotokol, 1 bd. (219)
1807, Ekvipagemesterens journal over ankomne skibe, 3 læg (215,220.91-92)
1822-1830
udat. Nogle papirer vedr. landvæsenskommissionen, 1 bd. (220.48)

MATERIALE AF UKENDT PROVINIENS

- 1795 Retsprotokol, 1 bd. (90).
1779-1780 Skibspapirer fra "Fredensborg", 1 læg (220.1)
udat. Papirer ang. skibet "Christiansstød", 1 læg (220.46)
1800-1803 Breve og papirer, 4 læg (220.50-53,220.59)
1820 Brev fra Halkier til Rehling, 1 læg (220.56)
udat. Breve fra pastor K.E. Møhl, 1 læg (220.81)
1837-1838 Breve ang. Lytkens barns døb, 1 læg (220.82)
1809 Major Lutters skilsmisse, 1 læg (220.89)
udat. Diverse papirer, 4 læg (220.87-88,90,93)

Under mit arbejde på arkivet gennemgik jeg 15-20% af materialet, primært skøde-, pante- og skifteprotokoller. Af de 40 arkivalier jeg bestilte var een forlagt, og 5 utilgængelige. 6 af de 34 udleverede var nydeligt laminerede, og ialt 80% af de arkivalier jeg havde i hænderne fandt jeg var i en god stand. 3 af de

udleverede protokoller var ikke i overensstemmelse med registraturen. Om der var tale om en gammel fejl var ikke til at afgøre, men da protokollernes eneste kendetegn var de pålmede registernumre, som i flere tilfælde sad meget løse, kan der naturligvis let ske fejl, når numrene falder af.

Church Records

Kirkebøgerne fra den danske sognekirke, Zionskirken, findes bevaret fra 1767. De er i 1930'erne blevet afleveret til Madras Record Office, hvor de fire bind 1767-1845 findes opstillet under gruppen "Church Records"¹²⁾.

Det danske arkivmateriales historiske betydning

Til trods for at man her i landet i hvert fald siden 1936 har haft kendskab til de danske arkivalier i Madras, er de aldrig blevet benyttet af danske historikere. Det hænger naturligvis sammen med, at det klassiske undersøgelsesfelt for disse har været Tranquebars rolle som dansk handelsstøttepunkt. Dette kan undersøges og belyses alene på grundlag af dansk arkivmateriale, og netop på dette felt rummer Madrasarkivalierne næsten intet af interesse. Ønsker man derimod at undersøge andre felter, så som livsbetingelser, kultursammenstød, ejendomsforhold, landbrug, kriminalitet og retsvæsen i Tranquebar, er det svært at komme uden om de danske arkivalier i Madras.

Tamil Nadu Archives og de danske arkivalier

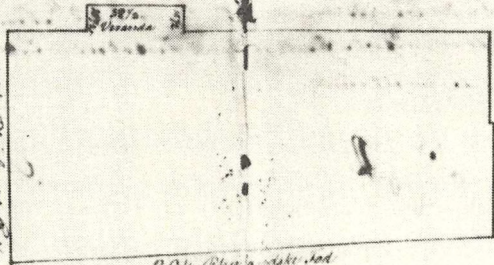
Statsarkivet i Madras er meget stort og fungerer udmærket. Arkivembedsmændene, som i parentes bemærket ikke er historikere, er meget hjælpsomme. Chefen for arkivvæsenet, S. Rangamani, I.A.S.; M.Sc. er omkring 45 år, tamilsk bramin, og matematiker af uddannelse. Det er i Indien almindeligt, at chefer kun sidder i samme stilling i to år; dog som regel med mulighed for forlængelse. Dette er sket i Mr. Rangamanis tilfælde. Arkivchefen var meget interesseret i at vide, hvad der kunne gøres for at få danske historikere, etnografer og filologer til at gøre brug af de danske arkivalier på hans arkiv. Han lod mig forstå, at det var meget svært for ham at finde penge på det beskedne arkivbudget til konservering af arkivalier, der var skrevet på et sprog, som ingen i landet kunne læse, – og som iøvrigt aldrig blev brugt af nogen verdens sjæl. Jeg lovede at gøre, hvad jeg kunne for at fremme kendskabet i Danmark til den oversete samling.

No 1237

Wilhelm Christian Petersen
Købmægter med det Kongelige
Quintessament i Tranquebar

Gjør vittorligt: At for mig er fremkommet Oberstløjtnant Peltiers
og hans hustru og med sig bringer et hus med tilhørende Gårds
beliggende i Storgaden i byen Tranquebar, hi er denne Gårds
bleven afstaaet og befinde sig følgende: Sognd og Mst. skilling

Lyd Front Skjødet
299 1/2 Aln. danske Rod

204 Aln. danske Rod
Vest
Friske Jordens Ende

- 1. Syd Front To Hundrede og fem og femti Aln. danske Rod
- 2. Nord To Hundrede og halvtreds Aln. danske Rod
- 3. West Halv Hundrede og fem Aln. danske Rod
- 4. Ost Et Hundrede og to og en halv Aln. danske Rod

I Tranquebar findes stadig i privat besiddelse danske dokumenter. Her er det et skøde på et hus i Kongensgade fra 1845, som tilhører Bangalam Uns Rangaraj i Porayar. Foto: Arkitekt Tony Bødtker Munch.

På grundlag af de danske arkivalier, som jeg gennemgik, synes det rimeligt at konkludere, at Tranquebarmaterialet generelt er i god stand. Nogle dokumenter kræver en øjeblikkelig indsats for ikke at smuldre totalt, men navnlig de store protokolrækker syntes velbevarede, og i stand til at klare adskillige år endnu. Dermed være ikke sagt, at der ikke fra dansk side er grund til at gøre noget. Konserveringsindsatsen kan og må styrkes, og en mikrofilmning af arkivalierne burde være en naturlig opgave for Rigsarkivet.

Jeg ville finde det smukt, hvis der på en eller anden måde, - måske inden for den dansk-indiske kulturaftales rammer - kunne ydes en håndsrækning til det arkiv, som nu i snart hundrede år har passet på de danske papirer fra Tranquebar.

Noter:

1. I en indberetning fra rådet i Serampore, dateret 27. januar 1846, nævnes det, at retens arkiv, omfattende auktions-, skøde-, og notarialprotokoller er blevet overdraget til de engelske myndigheder, mens rådets arkiv efter guvernørens ordre er blevet tilintetgjort, bortset fra nogle få dokumenter, der er sendt hjem. (Ostindisk journal, 1178, 1846. Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, RA). Såfremt disse arkivalier er bevaret burde de befinde sig på et statsligt arkiv i Calcutta. Om dette er tilfældet vides ikke.
2. De arkitektoniske, historiske og etnografiske undersøgelser publiceres i bogen: "Tranquebar. Huse og mennesker i den gamle danske tropekoloni". ARCHITECTURA 9 (Selskabet for Arkitekturhistorie) april 1987.
3. Aa. Rasch: Asiatisk Kompagnis Arkiv, i Afhandlinger tilegnede Rigsarkivar, dr. phil. Axel Lindvald, s.302. Kbh. 1956.
4. 1702,1777-1780. Div. arkivdesignationer. Nr. 1231. Asiatisk Kompagni, RA.
5. Repertorium over arkivet i Tranquebar. Af Walter, 19. oktober 1779. Journalsag 115, 1780. Journalsager 36-150,1780. Nr.967. Kommercekollegiet, RA.
6. Registratur over guvernementsarkivet i Tranquebar 1790. Af Henning Engelhart. Nr. 1047. Kommercekollegiet, RA. Om Engelharts arkivarbejde se læg.E.1.Arkivet i Tranquebar 1789. Ewalds papirer, V, C-F. Nr.2136. Kommercekollegiet, RA.
7. Regnskab for september 1796. Ingeniørens regnskaber 1785-1819. Nr.1764. Det kgl. ostindiske Guvernement, RA.
8. Ved et besøg hos den nuværende indiske collector fik jeg at vide, at det ældste materiale man havde om Tranquebar var fra 1872.
9. Et eksemplar findes på Det kgl. Bibliotek.

10. Fortegnelse over Tranquebarregeringens arkiv. Af Knud Heiberg, 12 sider. Registraturen er i 1936 foræret af Heiberg til Rigsarkivet, hvor den er opstillet som folieregistratur nr.166.
Knud Heiberg har efterladt sig et stort privatarkiv, som i dag befinder sig på Rigsarkivet. I pakke 29 og 35 findes lidt om hans arkivarbejde. I et brev til arkivets kurator, V. Sekhara Menon, den 24. april 1926 skriver han om de danske arkivalier: "Most of them are of little interest. Some of them are in a very bad condition." (Korrespondance med Madras Record Office, 1925-26. Pakke nr.35. Knud Heibergs arkiv, Privatarkiv nr. 5592, RA).
11. Catalogue of Danish Records. Af B.S. Baliga. Madras 1952. 8 sider. Registraturen findes på Det kgl. Bibliotek. Catalogue of Danish Records findes i generalregistraturen: Catalogue of Pre-Mutiny Records, vol. 43. Tamil Nadu Archives er inddelt i 8 afdelinger. Sepoyoprøret i 1857 er den afgørende skillelinie. Afd.7 rummer alle arkivalier før 1857 (pre-mutiny records); afd.8 er kortsamling; afd.R1 har alt det fortrolige materiale, mens de øvrige rummer "post-mutiny records".
12. Church Records: Tranquebar: Baptism, Burials, Confirmations and Mariages. Nr. 13: 1767-1800 (250 sider). Nr. 14: 1801-1822 (137 sider). Nr. 15: 1823-1839 (268 sider). Nr. 16: 1839-1845 (66 sider). Church Records findes i Supplementary Catalogue, Madras 1956.
Knud Heiberg har i 1936 foretaget "Uddrag af Kirkebøgerne for Zions Kirke i Tranquebar, 1767-1846". (Rigsarkivets registraturværelse). Jvf. Knud Heiberg: Fra Tranquebars Kirkebøger. Personalhistorisk Tidsskrift, 10. rk. 3. bd. 1936, s. 46-55. Kirkebøgerne fra Tranquebars anden kirke, Ny Jerusalem, findes i dag på Landsarkivet for Sjælland, hvortil de i 1897 blev afleveret af det tyske missionselskab i Leipzig, som ejede kirken.

Anmeldelser

Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt. Administrationshistoriske studier nr. 11, Rigsarkivet/G. E. C Gads forlag 1985. 627 s. Indb., ill., 183 kr.

Det danske arkivvæsen har en lang og smuk tradition for at beskæftige sig med administrationshistoriske emner. Det er ikke mindst kommet til udtryk i de trykte arkivregistraturs ofte meget udførlige indledninger, som er en nyttig og tit helt uundværlig håndsrækning til benytteren. I den seneste snes år er der imidlertid opstået en interesse for administrationshistorien som begreb, og med oprettelsen af tidsskriftet Arkiv blev der i 1966 skabt et forum for publicering af punktundersøgelser og drøftelser af metodiske spørgsmål. Der er sikkert mange årsager til denne "administrationshistoriske bølge". Udbygningen af arkivvæsenet i de glade tressere med nye bygninger, mere personale og stigende læsesalsbesøg gjorde det naturligt at sætte flere kræfter ind på at gøre arkivalierne tilgængelige for de mange nye besøgende – og de nye *kræde* af besøgende, for eksempel studerende.

Denne indsats har givet mange smukke resultater, og på det administrationshistoriske område kan der først og fremmest peges på den nyeste af guiderne: Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. I samme åndedrag må nævnes, at der blandt arkivernes personale fremvoxede, hvad man måske kan kalde en stærkere arkivfaglig bevidsthed. Det var en bevidsthed om at administrationshistorisk viden var et vigtigt redskab i det daglige arbejde med at indsamle, kassere, registrere og tilgængeliggøre arkivalier, men også en bevidsthed om at denne viden var en nyttig – og ofte helt afgørende – baggrund for at arkivalierne kunne nyttiggøres i den historiske forskning og for at deres vidnesbyrd kunne tolkes på den rette måde. De mange strømninger slog sammen i et ønske om at drøfte og præcisere arkivernes placering inden for den historiske forsknings arbejdsdeling, og for en del arkivfolk blev denne placering knyttet sammen med temaet administrationshistorie. Jeg skal ikke her tage stilling til metoddebatten, der blandt andet har været ført i dette tidsskrift (for eksempel 1979-80), men at debatten har været frugtbar, fremgår af flere ting. Der er blandt andet udkommet en arkivbibliografi (endda i to oplag) omfattende ca. 3500 numre, og der er fra 1975 iværksat et forskningsprojekt i den danske lokaladministrations historiske udvikling. Initiativet hertil udgik fra det sjællandske landsarkiv, formålet var at løse en række

specialopgaver (delprojekter) – og som resultat heraf er der foreløbig udkommet 10 bind. Man bestemte sig også ret hurtigt for at få udarbejdet en samlet oversigt over den danske lokaladministrations historie, hermed kunne man opfylde et ønske, der har været fremført så tit, at projektet er blevet kaldt for arkivvæsenets søslange. Mange havde hørt om den, ingen havde set den – og en del ville nok også afvise at den overhovedet kunne eksistere.

Nu foreligger søslangen imidlertid i form af et både stort og vægtigt værk. Harald Jørgensen understreger i sin indledning at der er tale om en håndbog, og som sådan vil den da også blive brugt, og man vil hurtigt komme til at føle at den er uundværlig. Bogen er dog tillige både disponeret og skrevet, så den er særdeles læselig og på flere måder inspirerende. Den udførlige og leddelte indholdsfortegnelse viser hvordan fremstillingen er opdelt i fire store hovedafsnit: tiden indtil 1660, perioden 1660 til 1848, perioden 1849 til 1918 og den nyeste tid 1919 – 1970. Dertil kommer en fyldig arkivoversigt, noter og person-, sted- og især sagsregistre.

Hvert hovedafsnit indledes med en oversigt over den historiske udvikling, i den udstrækning den har haft betydning for lokaladministrationen, og det afrundes med en sammenfatning af periodens væsentligste træk. Disse afsnit er meget nyttige ved at sætte lokaladministrationen i perspektiv, samtidig med at den ”rene” administrationshistorie bliver sat i forhold til den almindelige udvikling. Det er på sæt og vis landets indre historie der skildres her, og man må beundre at Harald Jørgensen har turdet levere en sådan skitse af mange hundrede års udvikling, vel vidende at specialisterne vil kunne sætte spørgsmålstejn adskillige steder. Det er imidlertid interessant at se en erfaren historiker skildre lokaladministrationens udbygning og effektivisering i ét langt stræk. Harald Jørgensen konkluderer, at administrationen som den fremtræder i dag ”er en frugt af en lang og rolig fremadskridende udvikling i nøje kontakt med det til enhver tid eksisterende lokalsamfund...”. Man kan spørge om denne vurdering måske er *for* harmoniserende, det kan undertiden virke som om den drivende kraft i udviklingen har været et ønske om at nå frem til præcis de forhold, der findes i dag, og helt så ukompliceret er det vel ikke. Men der er grund til at lægge vægt på konstateringen af ”at overgangen fra den ene periode til den anden ikke straks medførte væsentlige ændringer i det eksisterende lokale administrationssystem. Repræsentanterne for en ny tid og dens synspunkter har ofte måttet erkende, at det engang indarbejdede administrative system ikke lod sig ændre fra den ene dag til den anden, og at etablerede administrative rutiner var sejlivede.” Her taler en kyndig arkivmand, og her er et område hvor der bør lyttes til de administrationshistoriske argumenter.

Inden for hvert af de fire hovedafsnit behandles de forskellige grene af lokaladministrationen med det sigte at belyse administrationens formål, organisation og udøvere. Det store afsnit om tiden 1660-1848 behandler således: stiftamt-mænd og amtmænd, amtsforvaltere, retsbetjente, købstadsforvaltning, sundhedsvæsen, undervisningsvæsen, gejstlig lokaladministration samt en lang række mindre emner som for eksempel: vejvæsen, skovvæsen og udskrivningsvæsen. For hvert enkelt led i administrationen bliver der givet et væld af oplysninger.

Forfatteren har følt det vanskeligt at afgrænse opgaven, men de mange enkeltheder er kædet godt sammen, og den store bredde i fremstillingen giver en værdifuld indsigt. Embede for embede kan man følge embedsmændenes baggrund og rekruttering, deres aflønning, antallet af embeder, administrative omlægninger, arbejdsopgaver og de ændringer der skete heri samt adskiligt andet. Her kan man se hvilke sider af samfundslivet der er blevet administreret og følge hvordan denne administration er blevet ført ud i livet. Harald Jørgensen har kunnet bygge både på sin egen store indsigt og sit omfattende forfatterskab, men også de senere års mange fine undersøgelser er udnyttet godt. De mange detaljer er føjet sammen til en læseværdig helhed, og fremstillingen vil uden tvivl inspirere til fortsat forskning.

Forfatteren skriver selv at emnet på ingen måde er udtømt, og heri har han ret. En af de svagere sider ved bogen er formentlig behandlingen af de områder, der så at sige gik på tværs af embedshierarkiet, det vil sige at de blev forvaltet via et samarbejde mellem embedsmænd af forskellig slags. Her tænkes først og fremmest på den sociale forsyning, specielt fattigvæsenet.

Det er et område som Harald Jørgensen har behandlet i mange sammenhænge, og på den baggrund kan man føle at den foreliggende bog skuffer en smule. Med "Lokaladministrationen" i hånden er det ikke helt enkelt at få et klart overblik over skiftende tiders administration af fattigforsorgen. Her hjælper det dog at man kan ty til det omfattende sagregister, som er en uundværlig del af bogen. Det er fint – og arbejdsbesparende for benytteren – at registerets henvisninger er opdelt efter de fire kronologiske hovedafsnit, men registeret kunne uden skade have været mere udførligt. Ikke helt få henvisninger mangler, og jeg har også savnet en del opslagsord, for eksempel: bondefoged, ekstraskatter, delinkventpenge, konsumtion, kærner(regnskab), pantebog, skattelægd, skøde- og panteprotokol m.m. Når bogen skal afsendes i et nyt oplag, kunne man overveje at revidere registeret. Også afsnittet om de bevarede arkivalier – som er svært nyttigt – har, hvad man kunne kalde en veksellende detaljeringsgrad. Men også det kan ændres i næste udgave. Der er nemlig ikke tvivl om at der vil komme en ny udgave. Bogen vil blive læst,

brugt og slidt. Formålet med værket har været at levere et nyttigt hjælpemiddel for de mange aktive historikere ud fra den betragtning, at et nøjere kendskab til den historiske udvikling inden for de forskellige forvaltningsgrene ikke blot letter anvendelsen af arkivmaterialet for brugeren, men tillige åbner mulighed for en dybere forståelse for arkivmaterialets opståen og kildeværdi. Dette er i god overensstemmelse med den nyeste udvikling i arkivvæsenet, og Harald Jørgensen har på en smuk måde levet op til disse krav og hensigter.

Knud Prange

De nørrejske branddirektorater indtil 1872. Oversigt over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger. Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland. Ved Harry Christensen. Viborg 1985. 132 s., 82 kr.

Arkivernes formål med udarbejdelse af arkivoversigter, –fortegnelser eller –registraturer er at gøre opmærksom på bestemte grupper arkivalier og gøre adgangen til dem nemmere for almindelige brugere samt påpege forskningsmuligheder. Arkivernes ordningsprincip er, at følge den orden som administrationen har skabt sine arkiver i. Det er derfor som regel nødvendigt at forklare den lovgivning og administration, der har skabt arkivalierne, forklare indholdet i de enkelte typer d.v.s. beskrive de oplysninger, der er tilvejebragt for en bestemt administration. Dennes egne mere eller mindre indforståede betegnelser kan være temmelig intetsigende for en undrende eftertid. Forklarer man derimod de oplysninger, der er at finde bag betegnelserne, kan enhver bruger afgøre, om det er informationer han/hun har behov for til sin undersøgelse. Disse mål er vel opfyldt i den foreliggende oversigt over De nørrejske branddirektorater indtil 1872.

I en indledning på 12 sider gennemgås den lovgivning og administration, der skabte brandforsikringsarkiverne. Dernæst forklares oversigtens opbygning, og mulige forskningsmuligheder omtales. Så følger en klar gennemgang af de enkelte arkivalietyper med beskrivelse af deres oplysninger og indbyrdes sammenhæng. Både de helt centrale rækker i disse arkiver, forsikringsprotokollerne og taksationsprotokollerne og de øvrige som brandskadetakationer, undersøgelsesprotokoller, visitations- og brandforhørsprotokoller m.v. beskrives i hver sin klart overskuelige rubrik.

Dernæst følger 86 siders oversigt over brandforsikringsarkivalierne. Det er nemlig disse snarere end brandforsikringsarkiverne, der er fortegnet. De centrale (og meget benyttede) rækker af forsikrings- og taksationsprotokoller ud-

gør en selvstændig gruppe i oversigten ordnet efter amt, herred og sogn, mens de øvrige arkivalier er ordnet efter branddirektorat. Hensigten hermed er, som det er oplyst i indledningen, at gøre den største gruppe protokoller »lettere at overskue og lettere at rekvirere«.

Man må håbe, at også den, der har behov for at kunne overskue et bestemt branddirektorats arkiv, vil kunne få dette behov opfyldt. Hvis man skal dømme efter enhedernes nummerering er det tilfældet, men det burde måske være oplyst.

Denne registratur er som alle registraturer en gavnlig bog og blandt registraturer en forbilledlig bog.

Karen Hjorth

INDHOLD

- 1 Henrik Didier Gautier
Staden Københavns kasse- og regnskabsvæsen 1814-1920
En oversigt og et forsøg på regnskabsregistrering
- 27 Ole Kolsrud
Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961
- 47 Tyge Krogh
Datastrømme, telekommunikation og arkivdannelse.
Om arkivmæssige problemer i den stigende anvendelse af edb i den offentlige forvaltning
- 59 Karl Peder Pedersen
Tranquebararkivalierne i Indien
- 70 Anmeldelser

